

ADAMO HONORY'IO KIRKORO KNYGŲ LEIDYBA LIETUVIŲ KALBA RUSIJOS IMPERIJOS ĮVESTO LIETUVIŠKOSIOS SPAUDOS DRAUDIMO LAIKAIS

Domas Kaunas | Vilniaus universiteto Komunikacijos
fakulteto Knygotyros ir leidybos tyrimų katedra
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas domas.kaunas@kf.vu.lt

Adamo Honory'io Kirkoro istoriografijos ištakos yra Michała Eustachy'io Brenszteino faktografinio pobūdžio monografija lenkų kalba „Adamus Honory Kirkoras. Vilniaus leidėjas, redaktorius ir spaustuvininkas 1834–1867 metais“ („Adam Honory Kirkor. Wydawca, redaktor i właściciel drukarni w Wilnie od roku 1834 do 1867“. Wilno, 1930). Dabartiniu metu šio asmens tyrimai pasižymi svarbiu įdirbiu ir išsišakojo į lenkiškąją, lietuviškąją bei baltarusiškąją kryptis. Lietuviškąją kryptį nulėmė Kirkoro liberalios, kompromisinės, pasikeitusioms istorinės Lietuvos tęstinumo aplinkybėms atliepiančios patriotinės pažiūros, imperinės Rusijos režimo užimtoje Abiejų Tautų Respublikoje apribotos mokslo tiriamosios ir kultūrinės veiklos galimybės. Lietuvių tyrėjų Redos Griškaitės, Antano Kulakausko, Pavelo Lavrinco, Juozo Maceikos, Zitos Medišauskienės, Vytauto Merkio, Dariaus Staliūno ir kitų autorių tiriamieji ir mokslo pažintiniai veikalai dažniausiai analizuoja Kirkoro laikyseną lietuvių tautinio atgimimo epochoje ir santykius su šio sąjūdžio dalyviais. Autoriaus teikiamame straipsnyje tyrimas orientuotas į trijų Kirkoro veikalų („Великіи князь Витовтъ“, publikuotas knygoje „Черты изъ исторіи и жизни литовскаго народа“. Вильно, 1854; „Przewodnik po Wilnie i jego okolicach“. Wilno, 1880; „Groby wielkosiązące i królewskie w Wilnie“. Warszazwa, 1882) adaptaciją ir vertimus į lietuvių kalbą ir jų publikavimą Mažojoje Lietuvoje imperinei Rusijai uždraudus lietuviškąją spaudą tradiciniu lotyniškuoju raidynu Didžiojoje Lietuvoje bei autoriaus ryšius su „Auszros“ laikraščio leidėjais. Tyrimo šaltiniai yra Kirkoro knygos, archyviniai ir publikuoti dokumentai, kelių

kartų knygotyrininkų sukaupti bibliografiniai duomenys. Darbe taip pat remiamasi tyrimo de visu metodu autoriaus užfiksuotais Kirkoro knygų leidybos kultūros vertinimais. Grindžiama įžvalga, kad XIX amžiaus lietuvių visuomenės užsakymas Kirkoro knygoms buvo užprogramuotas. Jų adaptyvių vertimų į lietuvių kalbą leidyba Tilžėje ir Bitėnuose spartino Mažosios ir Didžiosios Lietuvos lietuvių integraciją, senosios ir naujosios Lietuvos gyventojų pilietinį suartėjimą, ugdė istorinę ir tautinę savivoką, kultūros pažangą.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: *Adam Honory Kirkor, Mečislovas Davainis-Silvestraitis, Petras Vileišis, Martynas Jankus, Jurgis Mikšas, istorinė Lietuva, Mažoji Lietuva, lietuvių tautinis atgimimas, aušrininkai, lietuviškosios spaudos draudimas, knygų leidyba, knygų platinimas, knygų recepcija, knygų paveldas, knygų paveldo aktualinimas, „Vytautas, Didis Lietuvos kunigaikštis“, „Praeite Vilniaus ir jo pirmbuvusios akademijos“, „Kapai didžiųjų kunigaikščių Vilniuje“.*

ĮVADAS

Straipsnyje rašoma apie trijų Adamo Honory'io Kirkoro veikalų keturias laidas adaptuotomis lietuviškosiomis knygomis, kurios pagal šių dienų knygotyroje vartojamą leidinių tipologinį apibrėžimą tenkintų tik brošiūrų reikalavimus. Tačiau jų svarbą lemia ne puslapių skaičius. Šios knygos suvienijo grupę įžymių asmenų, priklausiusių dviem istorinėms epochoms. Vienai pusei atstovavo vienas žymiausių XIX amžiaus istorinės Lietuvos kultūros tradiciją puoselėjęs žurnalistas, spaudos veikėjas, kultūros istorikas ir populiarintojas, lenkiškai rašęs Adamas Honory Kirkoras (1818–1886), o kitai – lietuvių tautinį atgimimą veikusi ir įvairiomis priemonėmis motyvavusi aušrininkų stovykla. Pastaroji sujungė abiejų tautos dalių – Didžiosios ir Mažosios Lietuvos lietuvių – jaunosios kartos raštijos kūrėjus. Tarp jų vedlio vaidmuo teko Petruui Vileišiui, Jurgiui Mikšui ir Martynui Jankui, o mažesnis, galbūt vadintinas literatūrinių bendradarbių vaidmeniu – buvusiam Sankt Peterburgo universiteto studentui Motiejui Puišiui, mokytojui Petruui Arminui-Trupinėliui, Mečislovui Davainiui-Silvestraičiui ir tuo metu tvirtos socialinės padėties neturinčiam, nelegaliajam, bet tikrajam „Auszros“ redaktoriui Jonui Šliūpui. Kai kurie iš jų su Kirkoru nuolat susirašinėjo ir sprendė daugiau nei asmeninio pobūdžio problemas. Jų atskleidimas šiam tyrimui svarbus, nes lietuviškosios publikacijos remiantis Kirkoro kūrinių turiniu arba svarbiausiais siužetais pasirodė dar jo gyvenimo metais. Kita vertus, aušrininkų grupė Kirkorą labai gerai žinojo iš jo lietuviško-

sios tematikos publikacijų lenkų ir rusų kalbomis, tarp kurių buvo šiam tyrimui aktuali studija „Didysis kunigaikštis Vytautas“ („Великий князь Витовтъ“, paskelbta kelių autorių darbų rinkinyje „Черты изъ истории и жизни литовскаго народа“. Вильно, 1854) ir dvi knygos: „Didžiųjų kunigaikščių ir karalių kapai Vilniuje“ („Groby wielkoksiażęce i królewskie w Wilnie“. Warszawska, 1882) ir kelių patobulintų versijų sulaukęs universalus Vilniaus ir Vilnijos pažinimo gidas, 1856–1889 m. leistas pavadinimais nuo „Pasivaikščiojimų po Vilnių ir jo apylinkes“ („Przechadzki po Wilnie i jego okolicach“) iki „Vadovo po Vilnių ir jo apylinkes“ („Przewodnik po Wilnie i jego okolicach“). Kirkoras jaunųjų lietuvių inteligentų dėmesio tikėjosi. Aktualiausiems uždaviniams įgyvendinti tarp jų ieškojo šalininkų. Dar ikiausřiniu metu Jonui Basanavičiui siuntė savo knygą su draugiška dedikacija¹, tačiau palankaus atsako sulaukė ne iš visų.

Kirkoro istoriografija kuriama beveik šimtmetį. Jos pradžia siejama su Žemaitijoje gimusio vilniečio Michała Eustachy’io Brenszteino nedidele iliustruota monografija „Adamus Honory Kirkoras. Vilniaus leidejas, redaktorius ir spaustuvininkas 1834–1867 metais“ („Adam-Honory Kirkor. Wydawca, redaktor i właściciel drukarni w Wilnie od roku 1834 do 1867“. Wilno, 1930). Analizuojant šiam asmeniui skirtų publikacijų bibliografiją matyti lenkų mokslininkų pirmenybę. Tyrimuose dalyvauja rusų, pastaruoju metu – ir baltarusių autoriai. Prie darbų suaktyvėjimo prisidėjo ir Kirkoro 200-ųjų gimimo metinių minėjimas. Lietuvių tyrėjų Antano Kulakausko, Pavelo Lavrinco, Juozo Maceikos, Zitos Medišauskienės, Vytauto Merkio, Dariaus Staliūno ir kitų autorių tiriamieji bei mokslo pažintiniai veikalai krypsta į tautinio atgimimo epochą ir Kirkoro laikyseną joje, mokslinę ir kultūrinę veiklą. Aktualiausias šių dienų Kirkoro lietuviškosios istoriografijos etapas sukurtas istorikės Redos Griškaitės plunksna. Įdirbis remiasi publikuotų šaltinių ir iki šiol beveik nenaudotų rankraščių išteklių – laiškų archyvo – analize, paskelbtas recenzuojamuose mokslo leidiniuose dviem darbais: studija „*Auszra* ir Teodoras Narbutas“² ir straipsniu „Tarp senosios ir naujosios Lietuvos: testamentinės Adomo Honorijaus Kirkoro ištarmės“³. Studijoje dėmesys koncentruotas į gyvybingo bajoriškojo kultūros paveldo atrankos mechanizmą auřrininkų laikais ir jo tautinio

1 *Jono Basanavičiaus asmeninės bibliotekos katalogas*, sudarė ir parengė Sigitas Narbutas ir Daiva Narbutienė; leidinius aprašė Vilma Naraškevičienė [ir kiti]. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, M.M.VIII. [2008], p. 276, įrašas 1182.

2 GRIŠKAITĖ, Reda. *Auszra* ir Teodoras Narbutas. *Archivum Lithuanicum*, 2013, t. 15, p. 191–270.

3 GRIŠKAITĖ, Reda. Tarp senosios ir naujosios Lietuvos: testamentinės Adomo Honorijaus Kirkoro ištarmės. *Lietuvos istorijos metraštis*, 2018, Nr. 2, p. 111–143. Žurnalo tomo publikavimui šiek tiek vėluojant, abipusiu sutarimu naudotasi spaudai parengto straipsnio elektronine versija. Už pasitikėjimą ir paramą jo autorei nuoširdžiai dėkoju.

auklėjimo svarbą naujai kartai. Skyriuje „Adomas Honorijus Kirkoras – ne Narbutas“ (p. 242–247) akcentuota, kad dėl *valenrodiškosios* laikysenos kraštą valdžiusio imperinio režimo atžvilgiu aušrininkų požiūris į Kirkorą buvo atsargus, tačiau į jo publikacijas gilintasi, jos verstos į lietuvių kalbą, kai kurie nacionalinio judėjimo veikėjai palaikė nuolatinis ryšius, juos vertino ir plėtojo. Toks dėmesys nebuvo atsitiktinis. Jį skatino ir palaikė lietuvių tautiniam sąjūdžiui impulsų teikianti turtinga lenkiakalbė literatūrinė-istorinė raštija, sukurta gausaus būrio apie Lietuvos praeitį rašiusių romantikų. Lietuvos istoriografijos genėzės tyrėjas Aurelijus Gieda patvirtina, kad tarp jų Kirkoras buvo vienas iš matomiausių⁴. Būtent vardas bei pažintys veikiai jį susiejo ir su Mažąja Lietuva. Kitame R. Griškaitės darbe, straipsnyje, analizuojama Kirkoro pilietinės pozicijos ideologiniai pagrindai, ryšiai su politine aplinka ir veiklos prioritetai. Iš autorės apibendrinimų galima susidaryti patikimą nuomonę, kad Kirkoras buvo didelės erdvės kompromiso asmenybė, todėl kurianti paslaptį ir reikalaujanti gilesnių tyrimų tęsinio. Dezinformacijos pėdsakus paliko kai kurių amžininkų šališkumas, paviršutiniški matymai iš nuotolio ir tolerancijos stokojančio amžininko – emigracijos autoriaus Juliano Klaczkos perdėtai agresyvūs kaltinimai dėl lojalumo stygiaus istorinei tėvynei. Istorikės R. Griškaitės darbams svarbos teikia išsamūs archyvinių, publikuotų šaltinių ir tyrimų sąrašai. Jie kone prilygsta Kirkoro asmeninei bibliografijai.

Minėtosios publikacijos dėl paliestų temų įvairovės ir teikiamų apibendrinimų aktualios ir šio straipsnio autoriaus pagrindiniam *tiksliui*. Jis orientuotas į Kirkoro darbų adaptuotus vertimus ir publikavimą lietuvių kalba Mažojoje Lietuvoje lietuviškosios spaudos draudimo laikotarpiu, autoriaus ryšius su aušrininkų stovyklos dalyviais ir vedliais. R. Griškaitės atskleistos Kirkoro asmeninio bendravimo su Martynu Jankumi aplinkybės sudaro galimybių giliau pažinti Mažosios Lietuvos lietuvių dalyvavimo nacionaliniame judėjime motyvus, suartėjimo su didžiąja tautos dalimi atsargią slinktį ir lietuviškos spaudos vaidmenį šiame procese. Svarbiausi *tyrimo šaltiniai* yra lietuviškos spaudos draudimo metu į lietuvių kalbą adaptyviai išverstos Kirkoro knygos, jų unikalūs vartosenos socialinėje aplinkoje pėdsakų turintys egzemplioriai, jų sklaidą patvirtinantys publikuoti ir nepublikuoti archyviniai dokumentai, įvairių kartų knygotyrininkų sukaupti bibliografiniai duomenys. Suprantama, kad apibūdinimas *Kirkoro lietuviškosios knygos* šiame straipsnyje vartojamas sąlyginai, nes jos su autoriaus rusiškai arba lenkiškai rašytais veikalais susijusios tik kilme: yra jų daugiau ar mažiau laisvi vertimai arba adaptacijos.

Šių elučių autorius kartą prie Kirkoro buvo prisilietęs prieš keturiasdešimt metų. Vilniaus universiteto įkūrimo 400-ųjų metinių išvakarėse dėstytojai

nacionalinio masto minėjimo komisijos vadovų buvo skatinami aktyviai rašyti savosios Alma Mater istorijos tema, todėl ryžtasi atkreipti dėmesį į Bitėnų spaustuvininko Martyno Jankaus leidinį „Praeite Vilniaus ir jo pirmbuvusios akademijos“ (1893). Jam skirta pažintinio pobūdžio publikacija pasirodė Šilutės rajoniniame laikraštyje⁵. Parengti „Knygotyrai“ skirtą straipsnį paakino Kirkoro 200-ųjų gimimo metinių minėjimo proga Lietuvos mokslų akademijoje 2018 m. birželio 13 d. įvykusioje tarpdalykinėje konferencijoje „Su meile Lietuvai“ šių eilučių autoriaus pateikta informacija apie pirmąsias pastangas ir aplinkybes istoriko darbus versti į lietuvių kalbą bei skelbti populiariajam, bet inteligentiškojo mentaliteto skaitytojui adaptuotomis knygomis.

Pirmųjų Kirkoro lietuviškųjų knygų pasirodymas Mažojoje Lietuvoje buvo nulemtas imperinės Rusijos įvesto lietuviškosios spaudos lotyniškuoju šriftu draudimo Didžiojoje Lietuvoje. Aušrininkų stovyklos narių knygų leidybos kryptį brėžė Kalnujuose netoli Raseinių gyvenęs Mečislovas Davainis-Silvestraitis (Mieczysław Dowojna-Silwestrowicz, 1849–1919). Jis buvo kilęs iš smulkiųjų bajorų, prasilavinęs, kūrybingas, dar iki „Auszros“ pasirodymo igijęs bendradarbiavimo lenkų literatūros ir kultūros žurnaluose patirties. „Auszrai“ rašė nuo leidimo pradžios (1883 m. antrojo numerio), ją platino, bendravo su redaktorais ir leidybos organizatoriais Mažojoje Lietuvoje. Ypač suartėjo su Jurgiu Mikšu, jį priglaudė savo namuose 1883 m. rudenį, kai šis buvo priverstas skubiai palikti Ragainę iškilus grėsmei dėl vokiečių valdžios pareigūnų persekiojimo⁶. Neoficialiojoje Mažosios Lietuvos sostinėje Tilžėje 1885 m. vasarį gimstančio čionykščio kultūros sąjūdžio vadovams įkūrus Mikšo vadovaujamą „Birutės“ draugiją, kartą dalyvavo jos posėdyje. Ta proga aplankė ir ką tik veikti pradėjusią jaunojo globotinio – Mikšo – spaustuve, o asmeniniame albume paliko atminimo eilutes: *Macziau „Birutos“ surinkimą, // Mačiau kur knygą mus' spaudin, // Macziau keip žmonis dirbti ima, // Keip kiti žmonis jems gadin*⁷. Tol, kol dirbo kompanionų J. Albano ir Kristupo Kybelkos spaustuveje Ragainėje ir

4 GIEDA, Aurelijus. *Manifestuojanti Klėja*. Istorikai ir istorika Lietuvoje 1883–1940 metais. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2017, p. 91.

5 KAUNAS, Domas. Bitėnų leidinys apie Vilniaus universitetą. *Komunistinis darbas* (Šilutė), 1978, gruod. 14, Nr. 147, p. 3–4. – (Žvilgsnis į senus metus). – Kiek sutrumpintas ir pataisytas straipsnis vėliau buvo perspausdintas: KAUNAS, Domas. Pirmoji lietuviška Vilniaus universiteto istorija. *Mokslas ir gyvenimas*, 1979, Nr. 11, p. 23: iliustr.

6 Daugiau apie tai žr.: KAUNAS, Domas. *Aušrininkas. Tautinio atgimimo spaudos veikėjas Jurgis Mikšas*. Vilnius: Kultūra; [Monrealis]: Mažosios Lietuvos fondas, 1996, p. 59–77.

7 DAVAINIS-SILVESTRAITIS, Mečislovas. „Buvau aš Prusų Lietuvoje, ...“. [Jurgio Mikšo atminimo įrašų albumas; 1883–1886]. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius. F 1, C 259, lap. [7r].

redagavo pirmuosius „Auszros“ numerius, vėliau – „Niamuno Sargą“, Mikšas tiesiogiai ir laiškais pažino žymesnius Didžiosios Lietuvos lietuviškos spaudos bendradarbius, mezgė ryšius su vietiniais – vokiečių ir lietuvių – spaudos darbuotojais. Jį lankė kitapus Nemuno gyvenęs jaunas Bitėnų kaimo ūkininkas Martynas Jankus, bandęs kūrybos ir pirmuosius visuomeninės politinės veiklos žingsnius. Davainis-Silvestraitis kiek perdėdamas jaunuoliais žavėjosi ir juos idealizavo. Ragainėje išspausdintoje savo pirmojoje originalių ir verstinių eilėraščių knygelėje „Tevnainiu giesmė“ įdėjo dedikaciją: *Užtarnavusiems Lietuvoje vyrams // Martynui Jankui // ir // Jurgiui Mikszui // paaukauna // Vyturyš*⁸. Naujajai lietuvių kultūrai daug žadančių jaunosios kartos atstovų vardus taip pat sureikšmino leidinyje skelbiami europinės literatūros klasikų lordo George'o Gordono Noelo Byrono ir Adomo Mickevičiaus (Adam Mickiewicz) poezijos vertimai. Jau pirmaisiais Mikšo spaudos darbo metais Ragainės spaustuve atrado Petras Vileišis. Ją pasiekė pagal lenką Ignacy'į Łyskowską parengtas ūkininkavimo vadovėlio „Trys pamokslai apie gaspadorystę“ rankraštis (iš spaudos išėjo 1883 metais). Jo leidyba suartino ir nuolatiniais, nors dar ne visada patikimais ryšiais sujungė svarbiausius būsimų Kirkoro lietuviškųjų knygų leidimo dalyvius.

Kirkoro ryšių su aušrininkais tiksliai pradžia nėra visai aiški. R. Griškaitės tyrimu nustatyta, kad Jano Karłowicziaus patarimu jis pirmiausia kreipėsi į Davainį-Silvestraitį⁹. Jei spręstume pagal išlikusius Kirkoro laiškus, judviejų susirašinėjimas tęsėsi mažiausiai nuo 1884 m. spalio 18 d. iki 1886 m. vasario 25 d.¹⁰ Laiškų turinys labai svarbus autoriaus požiūriui į lietuvių tautinį atgimimą ir jo dalyvius pažinti. Iš jų galima įsitikinti, kad Kirkoras mažiausiai trejetą paskutinių gyvenimo metų atidžiai stebėjo lietuvių sąjūdį, jį suprato ir rėmė, pripažino tautos teisę apsispręsti dėl tautinės kalbos vartojimo ir tautos autonomijos kalbiniu pagrindu. Paskutiniuose trijuose 1886 m. laiškuose jau minimas Martynas Jankus. Jis tapo korespondentų tarpininku, tik, gaila, nerašoma, kieno iniciatyva ir kokiomis aplinkybėmis tai įvyko. Jei spręstume iš užuominos sausio 16 d. laiške¹¹, priešastimi greičiausiai tapo padidintas imperijos cenzorių dėmesys Kirkoro asmeniui ir jo publikacijoms. Turbūt paskatintas Davainio-Silvestraičio, pirmasis kreipėsi Jankus. Tačiau susirašinėjimui iškilo kliūčių. Kirkoras minėtame sausio 16 d. laiške Davainiui-Silvestraičiui apgailestavo: <...> *neatsakau p. Jankui, nes nemoku rašyti nei lietuviškai, nei vokiškai. Jūs pats padėkokite jam, kad prisimena mane, už knygas ir už gerą žodį apie mane. Labai vertinu jo mandagumą.*¹² Iš sausio 31 d. laiško sužinome, kad Jankus sulaukė iš Krokuvos lenkiškai rašyto laiško ir paketo. Siuntose buvo penki Kirkoro fotoportretai (po vieną – dovanų Jankui, „Birutės“ draugijai ir Davai-

niui-Silvestraičiui, kiti – padalyti tiems, kurie jų pageidautų). Jankus taip pat turėjo persiųsti tris numerius mėnraščio „Przegląd Powszechny“ su Davainio-Silvestraičio straipsniais, pažymima, kad išsiųstos kelios Kirkoro brošiūros archeologijos tema, o netrukus per Jankų atsiųs atsiliepimą į didelį straipsnį dviejuose laikraščio „Виленский вестник“ numeriuose. Vasario 25 d. laiške jau nerimaujama. Iš Davainio-Silvestraičio negauta žinios, ar jį pasiekė per Jankų siųsti Kirkoro fotoportretai ir knygos¹³. Vis dėlto *jie*, tai yra adresatai, kuriems knygos buvo skirtos, atsiliepę tiesiogiai ir kaip padėką atsiuntę keletą knygų lietuvių kalba dviem egzemplioriais. Jos jau perduotos Mokslų akademijai Krokovoje, kuri paskatinta *jiems* siuntinėti savo leidinius. Tarpininko paslaugos buvo vertinamos. Viename laiške Kirkoras rašė: *mano vardu širdingai pasveikinkite poną Jankų ir visus, kurie Lietuvos reikalais rūpinasi*¹⁴. Šio linkėjimo autoriui buvo likę gyventi apie dešimt mėnesių. Galbūt jų ryšys dar rutuliojosi, tačiau tai patvirtinti kol kas negalime. Jankus su Kirkoru atsiseikino savo leidžiamame ir redaguojamame laikraštyje „Garsas“ trumpute žinute-nekrologu¹⁵. Ją parengė ir laišku atsiuntė Davainis-Silvestraitis¹⁶. Kirkoro vardas Jankaus atmintyje neišblėso iki gyvenimo pabaigos. Lietuvių kultūros veteranas jo autoritetu rėmėsi net aštuoniasdešimtaisiais savo amžiaus metais rašytame laiške žymiajam dailininkui Mstislavui Dobužinskiui aiškindamas tautinės vėliavos spalvas: esą, žalia simbolizuoja Žemaitiją, balta – Prūsiją, raudona – Lietuvą¹⁷. Atkreiptinas

8 DAVAINIS-SILVESTRAITIS, Mečislovas. *Tėvynainiu giesmė*. Parasze Vyturys / [Mečislovas Davainis-Silvestraitis]. Ragainė: [aut. leidinys], J. Zyberto [Julius Siebert] spaustuvė, 1884, p. [2].

9 GRIŠKAITĖ, Reda. *Auszra* ir Teodoras Narbutas. *Archivum Lithuanicum*, 2013, t. 15, p. 242–243.

10 Devyni Kirkoro laišakai Davainiui-Silvestraičiui yra Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraštyne (toliau – LLTIBR); žr.: F1-1834. Už jų nuorodą dėkoju R. Griškaitei.

11 KIRKOR, Adam Honory. „Kochany i drogi mój ziomku, ...“ [Laiškas Mečislovui Davainiui-Silvestraičiui]. Krakow, 1886, 16 Stycznia. LLTIBR, F 1-1834, p. 2.

12 Ten pat.

13 Nuotraukų siuntimą 1886 m. vasario 8 (20) d. laišku sulaukė Davainis-Silvestraitis. Jankus buvo įpareigotas jas saugoti iki geresnių laikų. Daugiau žr.: „*Auszros*“ *archyvas*: Martyno Jankaus rinkinys. Vilniaus universitetas, Komunikacijos fakultetas,

Knygotyros ir dokumentotyros institutas; sudarė ir parengė Domas Kaunas ir Audronė Matijošienė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla; [Monrealis]: Mažosios Lietuvos fondas, 2011, p. 119–120.

14 KIRKOR, Adam Honory. „Kochany i drogi mój ziomku, ...“ [Laiškas Mečislovui Davainiui-Silvestraičiui]. Krakow, 1886, 16 Stycznia. LLTIBR, F 1-1834, p. 4.

15 [DAVAINIS-SILVESTRAITIS, Mečislovas]. Žinios isz Lietuvos. „Kirkoras garsingas rasztininkas lenkiszka rasztantis apie Lietuvą <...> pasimirė nesenei Krokavoje <...>“. *Garsas* (Tilžė), 1887, kovo 15, Nr. 2, p. 4.

16 „*Auszros*“ *archyvas*: Martyno Jankaus rinkinys, p. 122.

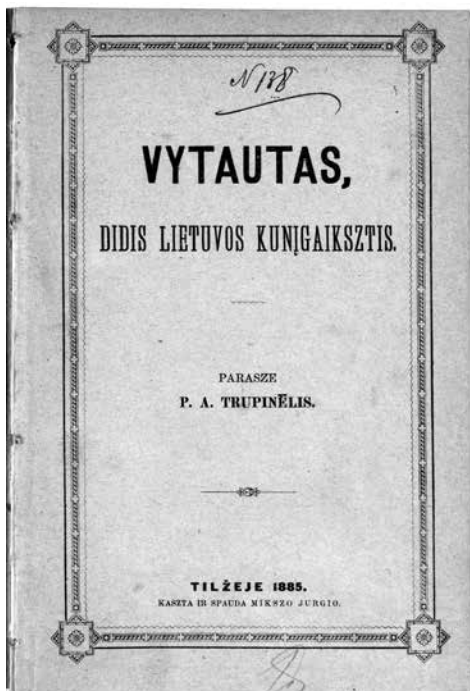
17 Martyno Jankaus laiškas Mstislavui Dobužinskiui. Bitėnai, 1938 02 12. Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius (toliau – LNB RKRS), F 30, ap. 2, saug. vnt. 563, lap. 1.

dėmesys, kad Kirkoro korespondencijoje Jurgis Mikšas neminimas. Žinoma, tai nėra įrodymas, kad jų kontaktų nebūta, juolab kad susirašinėjimui tarp Krokuvos ir Tilžės kliūčių neegzistavo, nes abu miestai priklausė vokiškosioms valstybėms. Laiškuose vardyti angažuotų Didžiosios Lietuvos lietuvių pavardes galbūt vengta konspiracijos sumetimais. Kita vertus, nei Davainis-Silvestraitis, nei Kirkoras galėjo nežinoti apie tuo metu rengiamą jo veikalo apie Lietuvos didįjį kunigaikštį Vytautą vertimą į lietuvių kalbą. Jo ėmėsi kiti asmenys.

„VYTAUTAS, DIDIS LIETUVOS KUNIGAIKSZTIS“

Lietuviškai skaitančio lietuvių pirmoji pažintis su Kirkoru įvyko dar iki knygos „Vytautas, Didis Lietuvos kunigaikštis“ (vietos taupymo sumetimais toliau antraštę trumpinsime ir vadinsime tiesiog „Vytautu“) pasirodymo Tilžėje 1885 metais. Ji rutuliojosi per paskutinius trejus autoriaus gyvenimo metus. Spaudą išvydusioje knygoje autorystė buvo anoniminė ir klaidinanti,

nes antraštiniame lape nurodyta: *Parasze P. A. Trupinēlis*. Kodėl taip nutiko, paaiškinsime toliau. Gautas vertimo rankraštis iš pradžių buvo su pertrūkiais 1884–1885 metais spausdinamas Mažosios Lietuvos lietuvių tautinio sąjūdžio interesams atstovavusiame ir Mikšo redaguojama laikraštyje gotikiniais spaudmenimis „Niamuno Sargas“ (pradėta 1884 m. spalio 3 d.)¹⁸ ir į JAV pasitraukusio Šliūpo įsteigtame „Lietuwiszkakame balse“ (pradėta 1885 m. liepos 5 d.)¹⁹. Galimybė leisti knygą atsirado 1885 m. rudenį, kai aušrininkų sambūrio ir suartėjimo su Didžiąja Lietuva idėjos rėmėjas Mikšas iš tėviškės dalies gautais pinigais Tilžėje įkūrė savo spaustuvę ir tęsė „Niamuno Sargo“ bei perėmė „Auszros“ leidimą ir spausdinimą. Jis taip pat plėtojo pasaulietinio turinio knygų ir brošiūrų leidybą, deja, tuo metu dar nuostolingą, todėl veikiai pasibaigusią įmonės bankrotu. Viena iš pirmųjų leidėjo užduočių buvo parengti „Lietuwiszką

1 PAV. „Vytauto“ popierinis viršelis (1885).
Egz.: MAB – LK-19 / 372.

„Auszros“ kalendorių ant metų 1886“, į kurio skaitinių dalį įtraukė jau ne kartą periodikoje skelbtą rankraštį „Vytautas, Lietuvos didysis kunigaikštis“²⁰. Mikšas išnaudojo progą ir kitam racionaliam sprendimui. Jo įmonės raidžių rinkėjai, panaudodami tą patį kalendoriaus teksto rinkinį, skubiai parengė knygos formos laužinį su naujai perrinkta pratarme. Manytina, kad jo knygos tiražas buvo spausdinamas labai sparčiai ir prekyboje pasirodė metams dar nepasibaigus, galbūt paskutinėmis savaitėmis arba net dienomis. Jos antraštiniame lape leidėjas nurodytas jau įprastine tapusia formule: *Tilžeje 1885. Kaszta ir spauda Mikszo Jurgio*. Knygų spausdinimas naudojant laikraščių ir kalendorių puslapių skiltis poligrafijoje buvo dažnas, nes jis leido spartinti darbus ir taupyti lėšas. Nauja knygoje buvo frontispisas: jame, priešantraštiniame lape, išspausdintas dailininko H. Horno litografinis Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto portreto piešinys. Jis kopijuotas iš Teodoro Narbuto veikalo „Lietuvių tautos istorija“ („Dzieje narodu litewskiego“) šeštojo tomo (1839). Netrukus bręstančios lietuviškosios savivokos skaitytojui imponuojantį valdovo atvaizdą Mikšas įdėjo ir į „Auszrą“.

Lyginant su kitais to meto leidiniais, „Vytauto“ poligrafinė kultūra gana aukšta. Ji vizualiai patraukli. Gelsvame popieriuje spausdintas viršelis, apjuostas ornamentuotu rėmeliu ir grafiškai atkartotas antraštiniame lape, jai suteikia reikšmingumo. Gerai sukomponuota antraštinio lapo ir frontispiso atvarta, preciziškas įsivaizduojamo didžiojo kunigaikščio Vytauto piešinys. Parinktas skaityti patogus šriftas, darnus teksto laužinys, atitinkantis knygos formatą. Jis pritaikytas siūsti knygą pašto voke. Iš šių elementų galima spręsti, kad Mikšo įmonėje dirbo patyrusių specialistų, kurių vienas žinomas – Ernstas Weyeris. Tačiau ar jis, ar kuris kitas pridėjo ranką prie „Vytauto“, duomenų nėra ir vargu ar to specialisto pavardę beišsiaiškinsime.

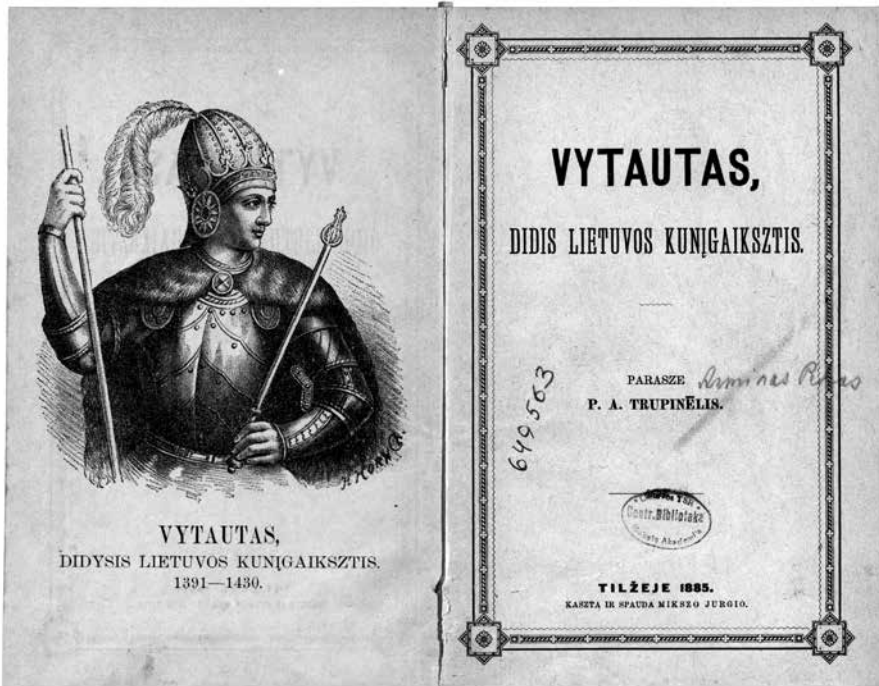
Kirkoro pavardė nei knygos antraštiniame lape, nei kitoje jos vietoje neminama. Jame pateiktą klaidinančią nuorodą *Parasze P. A. Trupinėlis* paslapties

18 [KIRKOR, Adam Honory]. Wytautas, Lietuvos Didysis Kuningaikštis. [Iš rusų k. sutrumpintai išvertė Motiejus Puišys]. Rašo [vertimą pataisė] P. A. Trupinėlis [Petras Arminas]. *Niamuno Sargas broliams Lietuvininkams žines parnešas*, 1884, okt. 3, Nr. 2, p. 6–7; tęsinys: Nr. 2, 4–7, 9, 11–12, 1885, Nr. 2.

19 [KIRKOR, Adam Honory]. Wytautas, Lietuvos Didysis Kuningaikštis. [Iš rusų k. sutrumpintai išvertė Motiejus Puišys]. Raszo [vertimą pataisė] P. Trupinėlis [Petras Arminas]. *Lietuwisz-*

kasis balsas, 1885, liepos 5, Nr. 2, p. 7–8; tęsinys: Nr. 3, 5. (Publikacija nebaigta).

20 [KIRKOR, Adam Honory]. Vytautas, didis kunigaikštis Lietuvos / [A. H. Kirkor]. [Iš rusų k. sutrumpintai išvertė Motiejus Puišys]. *Parasze* [vertimą pataisė] P. A. Trupinėlis [Petras Arminas]. Kn.: *Lietuwiszkas „Auszros“ kalendorius ant metu 1886 <...> visai Lietuvai ir Žemaitijai pritinkas*. Treti metai. Tilžeje: Kaszta ir spauda Mikszo Jurgio, 1885, p. 28–65.

2 PAV. „Vytauto“ frontispiso ir antraštinio lapo dermė. Egz.: MAB – LK-19 / 372.

nežinantis skaitytojas galėjo pripažinti kaip tikrą. Tiesa, slapyvardis kitame lape jau atskleistas. Jam skirtas „Vytauto“ pradžioje (p. 3–4) įdėtas biografinis straipsnis-nekrologas „P. A. Trupinėlis (Petras Arminas)†“. Tekstas parašytas Jono Šliūpo ir perspausdintas iš mūsų jau minėto tais pačiais metais Jungtinėse Amerikos Valstijose, Niujorke, pradėto leisti „Lietuwiszkojo bałso“ pirmojo numerio²¹. Straipsnis jautrus, išsamus, grįstas tikromis žiniomis apie ką tik, 1885 m. kovą, mirusį lietuvių raštijos darbuotoją. Galbūt straipsnio autorius Arminą pažinojo arba žinias gavo iš velioniui artimų asmenų. Vis dėlto autorystės klausimą veikia imta tikslinti. Petras Leonas tame pačiame „Lietuviškajame bałse“ po poros metų paskelbė netikėtai mirusio Motiejaus Puišio, gimnazijos laikų draugo, nekrologą. Autoriaus žiniomis, velionis baigė Marijampolės (*Senapilės*) gimnaziją, 1884 m. įstojo į Sankt Peterburgo (*Petropilės*) universitetą, bet jau apie lapkričio pradžią (*apie wisus Szwentus*) susirgęs grįžo namo, gydėsi ir dirbo dvarininkų vaikų mokytoju. Pasveikęs, Puišys 1886 m. rudenį išvyko stoti į Krokuvos universitetą, tačiau jo nepasiekė, pakeliui ūmiai susirgo ir Varšuvoje mirė.

Jaunuolis nuo gimnazijos dienų bendradarbiavo lietuviškoje spaudoje, taip pat *jis iszwertė iz maskolizsko: „Wytautas, Didis Lietuvos Kuningaiksztis“; tą raszteli pataisė a. a. P. Arminas, kuris szitą pridėjo (eileles ir tt.) ir dawė atspaudinti*²². Nuojauta sakytų, kad Leonas šia publikacija siekė ir pagerbti kraštiečio atminimą, ir ištaisyti knygoje įtvirtintą klaidą. Vėlgi, Šliūpas savo straipsnį apie Arminą pakartojo knygoje „Lietuwiszkiejie rasztai ir rasztininkai“²³. Nors autorius Leono publikaciją buvo skaitęs, tačiau turinio netaisė, nuorodą apie tikrąjį vertėją lakoniškai priminė tik teksto išnašoje (p. 100). Galbūt autorius Leonu abejojo. Po šių publikacijų diskusija, nesulaukusi tolesnio palaikymo, ilgam nutilo. Prie jos tęsinio sugrįžo pirmosios Lietuvos nepriklausomybės laikų „Lietuvių bibliografijos“ rengėjas Vaclovas Biržiška. Parankių duomenų jam suteikė Lietuvos universitetui Martyno Jankaus dovanotas, o dabar Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje laikomas spaustuvės archyvas²⁴. Jį V. Biržiška skubėjo publikuoti Humanitarinių mokslų fakulteto tęstiniuose mokslo darbuose „Tauta ir žodis“²⁵. Kiekvieną užrašuose paminėtą knygą profesorius trumpai komentavo. Esą „Vytautą“ iš kažkokio Kukolniko rusiškai rašyto veikalo į lietuvių kalbą vertė Motiejus Puišys, o Petras Arminas vertimą ištaisė²⁶. Netrukus šiek tiek koreguotą sprendimą bibliografas pakartojo. Jis „Lietuvių bibliografijos“ veikalo trečiajame tome, apėmusiame spaudos draudimo laikų lietuviškus leidinius, „Vytauto“ bibliografinio aprašo autorinėje eilutėje nurodė visas tris pavardes: Armينو, Puišio ir Kukolniko. Pastarojo vardo inicialą vienur rašė raide M., kitur – N. Dėl šio skirtumo jo nebūtų galima tapatinti su Vilniuje dirbusiu rusų istoriku ir spaudos cenzoriumi Pavelu Kukolniku. Anotacijoje lakoniškai priminta: Puišys iš rusų kalbos vertė Kukolniką, Arminas vertimą tik taisė²⁷.

Galutinai sudėlioto atsakymo neparengė ir šiuolaikiniai, buvusių Knygų rūmų, bibliografai, sukūrę fundamentalų veikalą – retrospektyviają nacionalinę

21 ŠLIŪPAS, Jonas. Petras Arminas / J. Szl. [Jonas Šliūpas]. *Lietuwiszkasis balsas*, 1885, liepos 2, Nr. 1, p. 3.

22 LEONAS, Petras. Motiejus Puszys / P. Lutas [Petras Leonas]. *L[i]etuwiszkasis balsas*, 1887, bal. 16, Nr. 9/10, p. 131–132.

23 ŠLIŪPAS, Jonas. *Lietuwiszkiejie rasztai ir rasztininkai*. Raszliszka peržvalga parengta Lietuvos mylėtojo [Jonas Šliūpas]. [Baltimore, Md.]: Kaszta Bałtimorės M. D. L[ietuvių] M[okslo] Draugystės, [Otto von Mauderode'ės spaustuvė] Tilžėje, 1890 [išėjo 1891], p. 99–101.

24 Martyno Jankaus knygų prekybos ir periodikos

prenumeratorių užrašai. 1885–1903. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, F. 1, byla F 243.

25 Medžiaga lietuvių spaudos uždraudimo istorijai. [Parengė] Prof. Vaclovas Biržiška. *Tauta ir žodis*, 1926, kn. 4, p. 316–369.

26 Medžiaga lietuvių spaudos uždraudimo istorijai, p. 365.

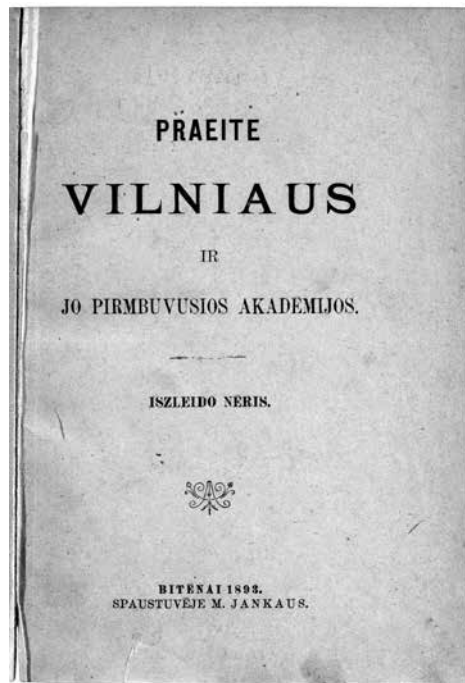
27 *Lietuvių bibliografija*. D. 3: Spaudos uždraudimo laikas (1865–1904 m.) [Sudarė] Vaclovas Biržiška. Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisija, 1929, sk. 672, įrašo Nr. 2484.

senųjų lietuviškų knygų bibliografiją. Jie „Vytauto“ bibliografiniame apraše autoriumi nurodė Kirkorą, kurį iš rusų kalbos sutrumpintai išvertęs Puišys, o vertimą pataisęs ir parengęs spaudai Arminas²⁸. Bibliografai diskusiją galėjo įtikinamai užbaigti, jei apraše būtų pateikę originalo, iš kurio versta, pavadinimą ir abejonių nekeliantį šaltinį, vienareikšmiškai vedantį Kirkoro link. Nei vieno, nei kito veikale nėra. Anotacijoje nesvarstytas ir Biržiškos teiginys dėl Kukolniko vaidmens knygos istorijoje bei sprendimo pagrįstumas. Iš tikro sprendimą tiesiogiai siūlo ne kartą istorikų Vytauto Merkio ir Redos Griškaitės akiratyje atsidūrusi²⁹ 1854 metais Vilniuje rusų kalba išleista knyga „Lietuvių tautos istorijos ir gyvenimo bruožai“ („Черты изъ исторіи и жизни литовскаго народа“)³⁰. Ji sudaryta iš keturių straipsnių, kurių du parašė Kirkoras, vieną – Pavelas Kukolnikas, ketvirtąjį, verstą iš lenkų kalbos – Ludwikas Władysławas Kondratowiczius (Sirokoplė). Autorių pavardės nurodytos knygos turinyje. Kirkoro plunksnai priklauso straipsniai „Lietuvių senienos“ („Литовскія древности“, p. 7–20) ir „Didysis kunigaikštis Vytautas“ („Великій князь Витовтъ“, p. 21–53). Nekyla abejonių, kad pastarasis ir yra lietuviškojo „Vytauto“ pagrindas. Originalo ir šiek tiek sutrumpinto vertimo tekstų tapatumui patvirtinti svarbu ne tiek kalbos eiga ir stilistika, kiek minties logikos ir faktografijos sutapimai. Šiuo požiūriu jie kone identiški. „Vytautas“ taip pat paradižiu kartoja originalo teksto struktūrą, skyrių numeraciją, trečiojo skyriaus dalių antraštėles (kiti skyriai jų neturi), gausios faktografijos turinį ir eiliškumą. Redakciniam taisymui galima prilyginti vertimo pirmojo skyriaus pavadinimą „Prakalba“. Originalas pavadinimo neturėjo, vietoje jo skyrius buvo paženklintas romėniško vieneto skaičiumi. Nauja yra visų skyrių pradžioje mažesniu šriftu išspausdintos turinio santraukos. Kas jas parašė, vertėjas Puišys ar redaktorius Arminas, neturint vertimo rankraščio nustatyti negalima. Vertimo stilistinę kokybę patvirtina pasakojimo apie Vytautą patosas. Jis yra esminis sąsajos su originalu elementas, kurį vertino jau ano meto Sankt Peterburgo literatūros kritikai, o cenzoriai kaltino „perdėtu ir išpūstu žavėjimusi“ Vytauto asmenybe³¹.

„PRAEITE VILNIAUS IR JO PIRMBUVUSIOS AKADĖMIJOS“

Netrukus po „Vytauto“ į spaudos skiltis patekusi knyga „Praeite Vilniaus ir jo pirmbuvusios akademijos“ (1893) yra susijusi su Martynu Jankumi ir jo spaustuvės veikla Bitėnuose. Jos leidėją patvirtina spausdintinė nuoroda antraštiniame lape *Iszleido Nėris*, o leidimo aplinkybes – Petro Vileišio 1893 metų laiškas spaustuvininkui. Jis Jankui pirma nusiuntė keletą vertimo

lapų susipažinti, o rugpjūčio 26 d. – jau visą rankraštį. Laiške pabrėžiama: *Mielas Viengenti! Nesenei Tamstai pasiuncziau rankraštį „Vilne ir jos pirmbuvusis Universitetas“. Tą kningelę prašau atspausti skaitlije 3000 exemp[liorių].*³² Ji turėjo būti patrauklaus apipavidalinimo ir išspausdinta tokiu formatu, kad be sulenkimo tilptų į įprastinį pašto voka. Iki spausdinimo pradžios dar būta leidėjo ir spaustuvininko kontaktų. Juos rodytų išleistos knygos tikslinta antraštė: *Praeite Vilniaus ir jo pirmbuvusios akademijos*. Ji neabejotinai taisyta atsižvelgiant į Lietuvos pirmosios aukštosios mokyklos istorinį pavadinimą. Kai kuriuos Vileišio reikalavimus Jankus tenkino iš dalies: brošiūruota knyga išleista įprastinio 19 × 12,5 cm dydžio, tačiau tiražas sumažintas iki 2 000 egzempliorių³³. Laiško autorius buvo nustatęs ir griežtas komercijos taisykles. Jo finansuojamas knygas iki 10 puslapių dydžio nurodė pardavinėti po penkias, iki 20 – po 10, iki 35 – po 15, iki 50 – po 20, iki 70 puslapių – po 25 kapeikas. Surinkti pinigai dalijami į tris dalis: dvi dalys tenka leidybos finansuotojui, viena – spaustuvininkui už par-

3 PAV. „Praeites Vilniaus ir jo pirmbuvusios akademijos“ (1893) antraštinis lapas. Egz.: MAB – LK-19 / 368.

28 Lietuvos TSR bibliografija, serija A: *Knygos lietuvių kalba*. T. 2: 1862–1904. Kn. 1. Vilnius: Mintis, 1985, p. 581, Nr. 1571.

29 GRIŠKAITĖ, Reda. Tarp senosios ir naujosios Lietuvos: testamentinės Adomo Honorijaus Kirkoro ištarmės. *Lietuvos istorijos metraštis*, 2018, Nr. 1, p. 117.

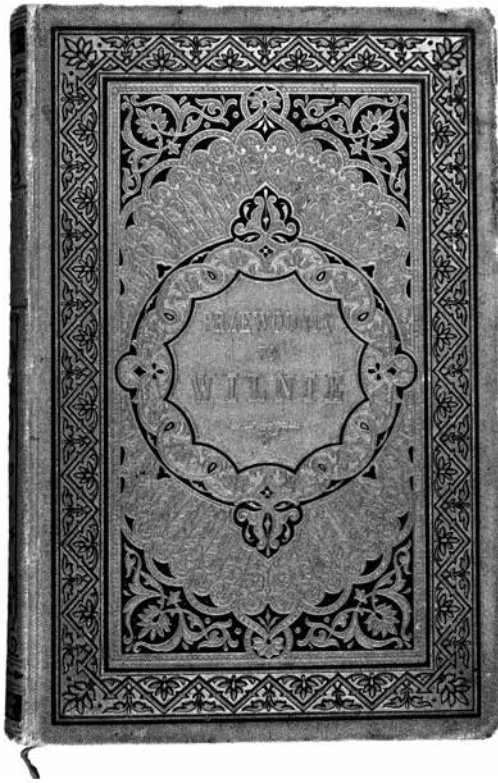
30 Knygos antraštiniame lape pateikta antraštė su paantrašte ir leidimo duomenimis: *Черты изъ истори и жизни литовскаго народа*. Составлены, съ разрѣшенія начальства, виленскимъ губернскимъ статистическимъ комитетомъ. (Вильно. Въ Типографіи Осипа Завадскаго. 1854). Priešlapyje antraštė išspausdinta rusų ir lietuvių kalbomis: *Черты изъ истори и жизни литовскаго народа*. – *Iszrynkimaj isz Giwenima*

ir Apraszima Letuwiu. Žemiau antraštės įdėtas paraškinimas skliausteliuose: (Переводъ заглавія по Литовски.) Darbe naudotasi Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos egzemplioriumi, kurio signatūra yra L-19 / 2-28.

31 GRIŠKAITĖ, Reda. Tarp senosios ir naujosios Lietuvos: testamentinės Adomo Honorijaus Kirkoro ištarmės. *Lietuvos istorijos metraštis*, 2018, Nr. 1, p. 118.

32 Medžiaga lietuvių spaudos uždraudimo istorijai, p. 420.

33 *Suskaita arba statistika visų lietuviszkų knygų atspausų Prususe nū 1864 metų iki pabaigai 1896 metų*. Suraszė A. Jonas Zanavikutis [Juozas Angrabaitis]. Tilžėje: Kasztu autoriaus. Spaustuvėje Otto v. Mauderodės, 1897, p. 42.

4 PAV. A. H. Kirkoro knygos „Przewodnik po Wilnie“ (1880) meniško įrišo egzempliorius. Egz. iš Gintauto Trumpio rinkinio.

davimo paslaugą. Nežinodamas tikrųjų prekybos pasaulietinio turinio knygomis sąlygų ir galimybių, Vileiškis perlenkė. Pirkėjų, galinčių knygas pirkti tokiomis kainomis, trūko, kita vertus, parduodant didesnius kiekius perpardavimui (didmeninei prekybai) skirtų egzempliorių neišvengiamai galiojo taisyklė taikyti nuolaidas, kurios dažniausiai siekė 20, o kartais net iki 50 procentų. Juozo Angrabaičio paskelbti duomenys, kad Jankus iki 1897 m. visą tiražą išpardavė po 15 kapeikų ir surinko 300 rublių, neatitinka tiesos³⁴. Tikrąjį vaizdą atskleidžia anksčiau paminėti prekybos užrašai. „Praeite Vilniaus“ iš pradžių pardavinėta vidutiniškai po 6–7, nuo 1895 m. rugpjūčio – po 5 kapeikas arba atitinkamai po 10 pfenigų. Žinoma, nuostolio Jankus nepatyrė, nes knygos leidybos sąnaudos buvo apmokėtos ne iš jo kišenės. Po kiek laiko su formaliai neįteisinta, bet faktiškai galiojusia verslo taisykle susitaikė ir Vileiškis. Jo lėšomis 1898 metais išleistų „Kapų“ apatiniame viršelyje išspausdinta: *Preke 15 kap. Perkupčiams 50 % rabato* [vok. *Rabatt*. – nuolaida; D. K.].

Nors vertimo autorius nei leidinyje, nei laiškuose teksto šaltinio neminėjo, tyrėjų ir bibliografų sutariama, kad knygelė parašyta sekant Kirkoro „Vadovo po Vilnių ir jo apylinkes“ antrąją laidą³⁵. Ši teiginį būtina tikslinti. Tai daryti siūlo lenkiškojo³⁶ ir lietuviškojo teksto lyginimas. Iš jo galima nustatyti, kad iš dalies sutampa tik šių knygų pirmosios dalys: „Vadovo po Vilnių ir jo apylinkes“ – „Istorijos kontūrai“ („Zarysy Historyczne“, p. 11–65), „Praeities Vilniaus“ (1893) – „Apraszymas Vilniaus miesto“ (p. 5–27). Lietuviškoji dalis yra sutrumpinta originalo kompiliacija. Joje sutelkti teksto rengėjui svarbūs Lietuvos istorijos vyksmo chronologiniai faktai ir įvardyti mitologiniai bei istoriniai personažai, turinį siek tiek papildant fragmentais iš kitų nenurodytų šaltinių. „Istorijos kontūruose“ glaustai kalbama ir apie Vilniaus universitetą (p. 54), ta-

5 PAV. Knygos „Przewodnik po Wilnie“ frontispisai: Vilniaus veduta – detalizuota miesto panorama. Egz. iš Gintauto Trumpio rinkinio.

čiau lietuviškosios knygos antroji dalis „Augszcziausioji Lietuvos mokslavėte ir Lietuvos apszvaista“ (p. 27–46) parašyta remiantis kita literatūra. Ją dar teks nustatyti. Greičiausiai tai paaiškina, kodėl Vileišis neužsiminė apie lietuviškojo teksto šaltinius: jie įvairavo.

Knygų ryšį patvirtina frontispisai. Originale įdėta žymiojo dailininko Mykolo Elvyro Andriolio (Michael Elviro Andriolli, 1836–1893) panoraminis Vilniaus vaizdas – *veduta* – su parašu dviem kalbomis „Widok Wilna wzięty ze strony północnej – Vue de Wilna prise du nord“, kokybiškai išspausdintas

34 Ten pat.

35 *Przewodnik po Wilnie i jego okolicach z wykazaniem historycznym najbliższych stacyi kolei żelaznych przez A. H. Kirkora*. Członka nadz. Akademii umiejętności w Krakowie, przewodniczącego Sekcyi Wykopalisk Kom. Archeol. Wydanie drugie przejrzane i powiększone. Wilno: Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1880. 308 p., [1] žemėlapis, [3] įdėtiniai iliustr. lapai.

36 Lyginimui naudotas žymaus knygų kolekcininko ir bibliofilo vilniečio Gintauto Trumpio egzempliorius. Jis ypatingo įrišo: kietviršis dengtas ornamentuotu kolenkoru, viršelio išspaudai auksinti, priešlapiams naudotas muaras, bloko kraštai auksinti, išlikusi žalio audinio juostelė-žymeklis skaitomai vietai žymėti. Sprendžiant iš šių požymių, knyga priklausė ypatingam A. H. Kirkoro veikalų vertintojui.

įdėtiniame aukštos kokybės popieriaus lape. Piešinių plieno graviūros technika išraižė grafikas tipiška angliška pavarde Outhwaite (*Outhwaite sc.*) – Londone gimęs dailininkas buvo profesionalus metalo graviūrų raižytojas ir knygų iliustratorius, gyveno ir natūralizavosi Paryžiuje, todėl Europos dailės istorijai žinomas prancūzišku asmenvardžiu *Jean Jacques Outhwaite*³⁷. Dviejų garsių menininkų sukurta iliustracija, pabuvojusi ir knygos „Vaizdingoji Rusija“ („Живопис Россия“) 3 tome (1882), lietuviškajame leidinyje, lakoniškai pavadinta „Vilniaus miestas“, išspausdinta fotoreprodukcijos būdu, todėl kokybė yra nepalyginamai prastesnė. Antroji iliustracija su parašu „Asztrioji Broma“ įdėta pirmojoje knygos dalyje (p. 19). Tai originalios nuotraukos reprodukcija, vaizduojanti Aušros vartų koplyčią ir gatvę priešais ją. Kitos dvi „Vadovo po Vilnių ir jo apylinkes“ iliustracijos – Šv. Onos bažnyčios (be parašo) ir Aušros Vartų gatvės (su parašu *Outhwaite sc.*) graviūros nepanaudotos. Apie žymiųjų dailininkų kūrybos anksytvą ryšį su lietuviškąja knyga būtina pratęsti kitame darbe.

Nustatant Jankaus spausdintos knygos iliustravimo dalyvius ir iliustracijų gamybos aplinkybes galima pateikti dvi gana patikimas versijas. Straipsnio autoriaus manymu, žinant Vileišio polinkį savo lėšomis leidžiamas knygas gausiai iliustruoti, inžinerinį išsilavinimą ir finansines galimybes, iliustracijų klišių užsakymą būtų pagrindas sieti būtent su juo. Vileišio ranka jaučiama visame šios knygos projekte. Jis klišės minėjo, tiesa, nieko konkretaus apie jas nepasakydamas, ir laiške Jankui knygos leidybos finansavimo reikalu³⁸. Atspėti klišės gaminusių įmonę padeda J. Šliūpo knygos „Lietuvizkiejie rasztai ir rasztininkai“ atvejis. Ją spausdino O. von Mauderode'ės įmonė Tilžėje, finansavo Baltimorėje (JAV) veikusi Lietuvių mokslo draugystė, autoriaus valia leidybą vietoje kuravo Jankus, nes jo paties spaustuvė buvo per menka užsakymui atlikti. Iš pradžių, 1890 m. sausį, Jankus pranešė vienos cinkografinės klišės kainą – dešimt markių³⁹, gegužę klišės užsakė⁴⁰, birželį pažymėjo apie iliustracijų klišių gamybos skubinimą (*nės czėsas trumpas, ant cinkio iszrėszti ir valandėle užtruks*)⁴¹, rugpjūtį dar guodėsi dėl kai kurių iškiliųjų lietuvių raštijos kūrėjų portretų nesėkmingos paieškos⁴², 1891 m. vasarį patvirtino darbų atlikimą ir išaugusią kainą (*Už pastovinczes kliszės, norins jos pas Mauderodį dirbtos, nelabai gražios, asz vienok su juom derėjau tikrai gražes prigatawoti, tų dar ir nežinau, kiek kiekviena kasztuos*)⁴³. Įgijęs patirties ir Vileišio pažadą išlaidas dengti, Jankus „Praeites Vilniaus“ iliustracijų klišės taip pat bus užsakęs Mauderode'ės spaustuvei. Antra vertus, nėra žinių, kad kuri kita Tilžės poligrafijos įmonė jas būtų gaminusi. Kukliai iliustruota „Praeite Vilniaus“ skaitytojus pasiekė vėlyvą 1893-ųjų rudenį. Knygos pirmas ir gana nemažos egzempliorių partijos pardavimas spaustuvinininko prekybos užrašuose užfiksuotas lapkričio 9 d.⁴⁴

Kas parengė knygos rankraštį, nėra taip gerai žinoma, kaip kartais teigiama iš konferencijų katedrų arba rašoma veikaluose. Vaižgantas, pirmosios nepriklausomybės pradžioje skubriai kaupdamas medžiagą lietuvių literatūros paskaitoms ir jas be atvangos skelbdamas, Petrą Vileišį įtraukė į aušrininkų literatų grupę. Jį laikė švietėju ir kultūros veikėju. Pasinaudojęs interviu metodu sukauptais Vileišio liudijimais, Vaižgantas pirmasis paskelbė jo išsamiausią, 51 pavadinimo lietuviškosios spaudos draudimo meto autorių, verstų ir savo lėšomis leistų knygų sąrašą-katalogą⁴⁵. Iš jų 41 knyga aprašyta ir sukataloguota *pačiam autoriui ir leidėjui atmintinai nurodant antgalvius*. Vaižgantas taip pat turėjo galimybę iš liudytojo lūpų gauti patvirtinimą, kad 24 į katalogą įtrauktas knygeles parašė arba išleido pats Petras Vileišis, o *[v]isos kitos parašytos jo draugų, pradėdant nuo 1886 m. ir iki spaudą leidus*. Remdamasis Kauno bibliotekose *de visu* rastais egzemplioriais ir bibliografu Silvestru Baltramaičiu, paskaitų autorius į katalogą įtraukė dar septynias knygas, tarp kurių pateko ir „Praeite Vilniaus ir jo pirmbuvusios akademijos“⁴⁶. Deja, toliau tyrėjo interesas nesiekė. Praleidus progą tyrimą gilinti, liko nepatikslingos liudytojo žinios apie jo paties parašytas, jo verstas knygas, jų originalų autorius ir vertimo būdą. Šių eilučių autoriaus nuomone, kol kas nežinioje lieka ir Vileišio įnašas rengiant spaudai knygos „Praeite Vilniaus“ rankraštį.

Iš viso 1891–1894 m. Jankus išspausdino dešimt Vileišio atsiųstų rankraščių ir laiku, nustatytu eiliškumu, už spaudos darbus apmokėtų knygų. Tada jų bendradarbiavimas nutrūko, nes užsakovo netenkino spaudos darbų kokybė. Vileišis veikiausiai pasirinko ir susisiekė su pajėgia, techniškai gerai aprūpinta ir profesionalių specialistų nestojančia Otto von Mauderode'ės poligrafijos įmone Tilžėje. Netekęs pinigingo užsakovo, Jankus patyrė nuostolių. Tačiau praradimus kompensavo XIX a. pabaigoje didėjantis kitų užsakovų iš Didžiosios Lietuvos srautas, taip pat kartą sėkmingai išleistų knygų pakartotinių laidų tiražai. Tokiu būdu Jankus savo lėšomis perspausdino net septynias Vileišio

37 Outhwaite, Jean Jacques. Kn.: *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antik bis zur Gegenwart*. Bd. 26. Leipzig, 1932, p. 100.

38 Medžiaga lietuvių spaudos uždraudimo istorijai, p. 421.

39 Martyno Jankaus laiškas Jonui Šliūpui. Ragainė, 1890 01 07. LNB RKRS, F 1, saug. vnt. 171, lap. 2.

40 Martyno Jankaus laiškas Jonui Šliūpui. Bitėnai, 1890 05 20. Ten pat, F 1, saug. vnt. 171, lap. 4.

41 Martyno Jankaus laiškas Jonui Šliūpui. Bitėnai,

1890 06 19. Ten pat, F 1, saug. vnt. 171, lap. 9v.

42 Martyno Jankaus laiškas Jonui Šliūpui. Bitėnai,

1890 08 25. Ten pat, F 1, saug. vnt. 171, lap. 7v.

43 Martyno Jankaus laiškas Jonui Šliūpui. Tilžė,

1891 02 14. Ten pat, F 1, saug. vnt. 172, lap. 1.

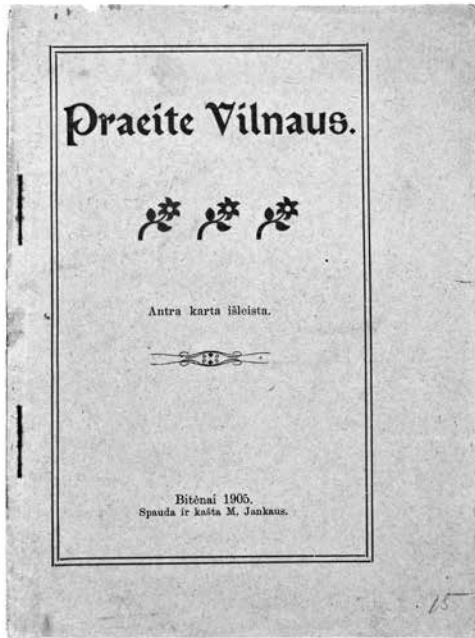
44 Medžiaga lietuvių spaudos uždraudimo istorijai, p. 340.

45 TUMAS, J[uožas]. *Lietuvių literatūros paskaitos*:

Draudžiamasis laikas: Aušrininkų grupė / Doc.

p. e. J. Tumo. Kaunas, 1924, p. 162–166.

46 Ten pat, p. 166, Nr. 47.

M. Jankus, Bitėnuose per Lompėnus,
privėlyja ant pasiskaitymo šitas knygetes:

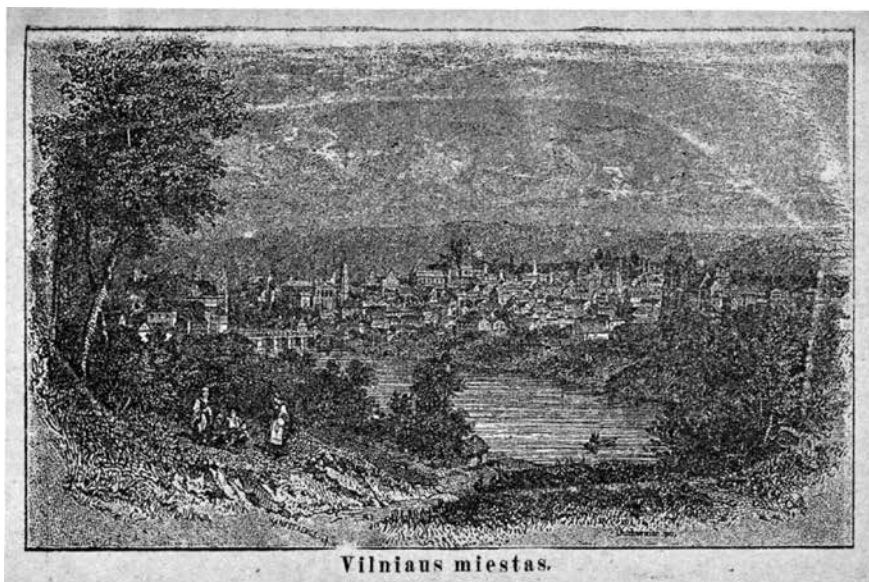
1. Genovaitė, su abrozu	25 Pt
2. Juodasis Kapitonas, su abrozu	25 "
3. Irokėšų Nuodas, su abrozu	25 "
4. Kalipo apieros, su abrozu	25 "
5. Išeivei Kanadoje	25 "
6. Smutasas Atstikimas iš Amerikos	25 "
7. Auštant	25 "
8. Amžinas Žydas	10 "
9. Amžinas Galas Ponskaus Piloto	10 "
10. Sapnų knygelė su 100-met. Kalendoriu	20 "
11. Davatkų Gadzinkos (3. laida)	10 "
12. Girtoklių Gadzinkos (2. laida)	10 "
13. Plinkanos abrozelei	20 "
14. širdis Žmogaus, su abrozu	20 "
15. Lementorius ir Poteriai	10 "
16. Kur lietuvių senovėje gyventą?	20 "
17. Apie Gaspadorystę	20 "
18. Apie Arklius	20 "
19. Burų maištai Vokietijoje	10 "
20. Lietuvos lenkų Kantiokos	15 "
21. Salamonas, su abrozu	10 "
22. Tūkstantis nakčių ir viena (I. dalis)	40 "
23. Katagizmai katalikiški	20 "
24. Vaikelis, katalikiška Maldų knygelė	60 "
25. Karvės ir nauda iš jų	15 "
26. Vaikų knygelė	15 "
27. Tėvynainių Giesmė	10 "
28. Pradinis mokslas angliškios kalbos	1 Mk

Priegtam galima gauti Biblijų, Testamentų ir daug kitų maldų knygų visokio skyriaus. Perkupėjams atskaitinis procentas tampa numašintas. Už 10 markių ant vykio imant siunčiame iki parobekio valnai.

6 PAV. „Praeitės Vilniaus“ antrosios laidos (1905) popieriniai viršutinis ir apatinis viršeliai. Egz. iš Domo Kauno rinkinio.

knygas, greičiausiai nė neklausdamas buvusio leidėjo sutikimo. Viena iš jų buvo „Praeite Vilniaus“ (1905). Šios laidos knygos antraštė redaguota: pavaruoti tik du pirmieji pradžios žodžiai. Sunku pasakyti, ar trumpinti nusprendė pats Jankus, ar patarė kas kitas, ypač iš 1905–1907 metų revoliucijos politinių veikėjų, tapusių kone kasdieniais spaustuvės klientais. Straipsnio autoriaus manymu, antraštės trumpinimas komerciniu požiūriu pasiteisino: tai knygai suteikė didesnio universalumo, nors turinys liko toks pat. Taisyta teksto rašyba. Pavyzdžiui, vietoje *pinigai* rašoma *pinigai*, lenkiškąsias *sz* ir *cz* pakeitė š ir č, atsisakyta senųjų diakritinių ženklų (ė pakeitė è). Knygų kalbos tobulinimo reikalavo bendrinės lietuvių kalbos norminimo pažanga ir nuolat didėjantis skaitytojų išprusimas.

Nauja knygoje buvo priedas, pavadintas „Užbaiga“. Jis sudarytas iš penkių iliustracijų bloko ir jų aprašo. Pirmoji kartoja 1893 metų knygos laidoje išspausdintą Vilniaus panoramą, kitos vaizduoja istorinės Lietuvos pili: Naujųjų Traukų, Lydos, Krėvos ir Naugarduko. Kol kas nenustatyta, kas Jankaus spaustuvei pagamino šios knygos laidos iliustracijų klišes. Kadangi pirmajai iliustracijai at-

7 PAV. „Praeities Vilniaus“ antrosios laidos (1905) prastai atspausta iliustracija: Vilniaus veduta. Egz. iš Domo Kauno rinkinio.

spausti panaudota mūsų vadinamoji Mauderode'ės klišė, tai ten pat greičiausiai gamintos ir kitos keturios. Jas galbūt būtų galima sieti ir su kuria nors Vilniaus cinkografija, išskyrus žinomąją Aleksandro Jurašaičio įmonę. Leidimą jai steigti imperinė valdžia išdavė tik 1906 metais. Dar lieka išaiškinti minėtųjų keturių iliustracijų ikonografinės medžiagos šaltinį. Jų pasirinkimas neatsitiktinis: pilių pavadinimai buvo itin dažnai minimi romantizuotuose bajoriškajam luomui atstovavusių senosios Lietuvos vardo bei paveldo puoselėtojų ir tradiciją palaukusių aušrininkų kūriniuose, o jų vaizdai nuolat lydėjo XIX a. pabaigos – XX a. pradžios publikacijas. Vargu ar apsiriksime teigdami, kad Jankaus knygos iliustracijos (nuotraukos arba atvirukai) gautos Mečislovui Davainiui-Silvestraičiui tarpininkaujant. Spaustuvininko bičiulis vertėsi istorinių siužetų atvirukų leidimu vos tik buvo panaikintas lietuviškosios spaudos draudimas. Kūrybingai komponuoti „Praeite Vilniaus“ antrosios laidos iliustracijų aprašai. Jie sudaryti iš lakoniškų miestų būklės apibūdinimų su lyrinėmis ir tragiškomis poetinėmis reminiscencijomis iš Mečislovo Davainio-Silvestraičio vertimų knygelės „Tėvynainių giesmė“ (1884) ir Silvestro Gimžausko rinkinio „Lietuvos bičiulis“ (išėjo apie 1882 m.): *Lygei Vilnius, kaip ir Kaunas: // Ten tada Lietuvį rasi, // Kaip su lopeta pakasi.* Jų potekstė aiški, bet skamba kaip gerokai vėluojantis aidas.

Knygos pasirodymo metu lietuviškumo gajumas didžiuosiuose Lietuvos miestuose jau buvo įgijęs pagreitį.

Sprendžiant iš knygos architektonikos, nuo jos pirmosios laidos Jankus padarė nors ir nedidelę, tačiau išvelgiamą savamokslės poligrafinės kultūros pažangą. Viršelio grafinis apipavidalinimas kuklus, bet kaip neilgalaikio naudojimo leidiniui informatyvus, teksto laužinys gerai formatuotas, su platomomis paraštėmis, pastraipos vaizdžiai atskirtos, skaityti patogaus dydžio šriftas. Kai kuriuos trūkumus lėmė siekis taupyti. Viršeliai, kaip ir teksto lapai, išspausdinti ploname, nepatvariame popieriuje, prie bloko prisegti vielos sąvaržėlėmis iš išorės, ant apatinio viršelio išspausdintas didokas reklaminis *Bitėnuose per Lompėnus* parduodamų leidinių sąrašas, nors jį estetikos sumetimais vertėjo dėti tame pačiame viršelyje iš vidaus. Siekiant tekstą sutalpinti į 40 puslapių, atsisakyta antraštinio lapo. Dėl nepatvarių medžiagų ir prasto brošiūravimo mūsų laikus pasiekė tik labai mažai geros arba bent apygerės būklės knygos egzempliorių.

„KAPAI DIDZIŲ KUNIGAİKŠČIŲ IR KARALIŲ VILNIUJE“

Didėjantį aušrininkų dėmesį Kirkorui patvirtina pirmasis bandymas į lietuvių kalbą versti jo knygą „Groby Wielkoksiążęce i Królewskie w Wilnie“. Originalas išleistas Varšuvoje 1882 m. autoriui jau gyvenant Krokuvoje. Vertimo pradžia pavadinimu „Kapai didžiu kunigaikszczui ir karaliu Wilniuje“ paskelbta „Auszros“ 1886 metų penktajame numeryje⁴⁷. Vertėjas nenurodytas, teksto pabaigoje nėra „Auszrai“ įprastinės publikacijos tęsinio nuorodos *Toliaus bus arba Pabaiga kitą sykį*. Galima daryti prielaidą, kad leidinio redaktorius gavo ne visą rankraštį, o tik teksto fragmento vertimo bandymą. Tolesnį jo ir „Auszros“ likimą išsprendė 1886 m. vasarą įvykęs Mikšo spaustuvės bankrotas. Per liepos 19 d. surengtas varžytynės buvo parduotas ne tik spaustuvinininko asmeninis turtas, bet ir redakcijos rankraščiai bei nerealizuotos leidinių atsargos. Dalį jų nupirko Jankus ir spaustuvinininkas Otto von Mauderode'ė. Kas nutiko su vertimo rankraščiu, žinių nerasta.

Prie Kirkoro knygos publikavimo lietuvių kalba sugrįžta praėjus daugiau kaip dešimčiai metų. Jos vertimas iš karto paskelbtas nedidele, vos 35 puslapius turinčia knygele. Tekstą palyginus su vertimo publikacija „Auszroje“, matyti akivaizdūs skirtumai. Taigi, versta iš naujo. Knygelės viršelyje ir antraštiniame lape išspausdinta antraštė „Kapai didžių kunigaikščių ir karalių Vilniuje“ nesiskiria nuo publikacijos antraštės „Auszroje“, antraštinio lapo ki-

8 PAV. „Kapų“ antraštinis lapas. Egz.: MAB – LK-19 / 26.

9 PAV. Otto von Mauderode'ės įmonėje sukurto „Kapų“ (1898) kartoninio viršelio architektonika. Egz.: MAB – LK-19 / 26.

toje pusėje įdėta trumputė pratarmė primena, kad ji *surašyta* remiantis Kirkoro knyga „Groby Wielkoksiażęce i Królewskie w Wilnie“. Pratarmės autoriaus parašas „N-“ bibliografų ir tyrėjų vienareikšmiškai siejamas su Petro Vileišio slapyvardžio „Nėris“ santrumpa. Knyga Vileišiui skiriama ir Vaižganto sudarytame jo darbų kataloge⁴⁸. Matyt, paties vertėjo ir leidėjo pageidavimu knygoje išspausdinti sutrumpinti leidimo duomenys: *Tilžėje 1898 m.* Remdamiesi gana intensyviu ikitoliniu Vileišio ryšiu su O. von Mauderode'ės spaustuve, bibliografai prielaidos būdu jai skiria ir „Kapus“, tam pritartų ir šio straipsnio autorius. Tokią nuomonę taip pat paremtų aukšto techninio ir profesinio lygio

47 KIRKOR, Adam Honory. Kapai didzių kunigaikščiu ir karaliu Vilniuje. Suraszyti pagal A. H. Kirkorą. *Ausra*, 1886, Nr. 5, p. 137–143.

48 TUMAS, J[uožas]. *Lietuvių literatūros paskaitos*, p. 163, Nr. 6.

poligrafijos įmonei būdingas knygos apipavidalinimas. Jis pasižymi viršelio architektonikos konstruktyvumu (vyrauja juoda spalva paryškinta grafinė ornamentika, centre – antkapinę lentą primenanti antraštės kompozicija), antraštiniame lape antraštė komponuojama keturių dydžių šriftais, kurių kiekvienas turi skirtingą prasminį svorį, teksto turinį sureikšmina siužetinė atsklanda ir užsklanda, kelios inicialinės raidės. Teksto laužinys tvarkingas ir tikslus, dalys atskirtos grafiniais ženklais – žvaigždutėmis, eilutės nesuspaustos, šriftas dviejų dydžių, patogus skaityti. Nežinia kieno sprendimu, Petro Vileišio ar spaustuvės vadovų, viršelio grafinio vaizdo klišė panaudota ir kitose Vileišio finansuotų knygų spaustuviuose viršeliuose. Pavyzdys būtų iš lenkų kalbos verstas Odo Buivydo patarimų leidinys „Pirmutinė pašalpa umai susirgus“ (1898). Tačiau toks viršelio apipavidalinimas taikliai atspindi tik „Kapų“ turinį. Kita vertus, galbūt spaustuvės leidybos skyriaus vadovas manė, kad kapo paminklo lentos vaizdinys gali būti aliuzija ir į knygos antraštinių lapą.

„Kapai“ išspausdinti Vileišio primygtinai pageidaujama 3 000 egzempliorių tiražu⁴⁹, mažu formatu (18 × 11 cm), patogiu neįrištus egzempliorius į Rusijos imperiją siųsti pašto voke, taip tikintis išvengti cenzūros kontrolės. Dažnu atveju ši negudri konspiracija pasiteisindavo. Tikėtina, kad leidejo nurodymus vykdė ir knygos maketą rengė arba rengimą kontroliavo Mauderodė's įmonės Didžiajai Lietuvai skirtų lietuviškųjų leidinių skyriaus vadovas Jonas Kiošis. Lietuvių pozicijos spaustuvėje buvo svarbios. Jono brolis Mikelis Kiošis redagavo populiarių ir Mažosios Lietuvos lietuviams didelę įtaką dariusių laikraštį gotikiniu šriftu „Nauja Lietuviška Ceitunga“. Ne be redaktoriaus sprendimo šiame leidinyje nepertrauktu tęsiniu buvo perspausdinta po išleidimo jau primiršta knyga „Vytautas“⁵⁰.

Bene reikšmingiausias ir sudėtingiausias Mažosios Lietuvos spaudos įmonėse pasirodžiusių Kirkoro veikalų sekimų ir vertimų lietuvių kalba buvo platinimo etapas. Į imperinės Rusijos valdomą Lietuvą knygos gabentos mums gerai žinomą nelegaliosios knygnešystės būdu, labai nedideliais kiekiais, dažniausiai pavieniais egzemplioriais – siunčiant paštu. Pastarieji sėkmingiau pasiekdavo tik tolimuose Rusijos miestuose išsibarsčiusius gavėjus, nes devintajame dešimtmetyje cenzūros pareigūnai jau buvo nustatę šį draudžiamosios spaudos platinimo kelią ir ypač sugriežtino užsienio pašto siuntų kontrolę Didžiojoje Lietuvoje.

Kai kurių gana patikimų duomenų apie minėtas knygas platinusius asmenis teikia anksčiau nurodyti Jankaus prekybos užrašai. Juose pirmasis nuo 1886 m. pradėtas fiksuoti „Vytautas“⁵¹, įsigytas per Jurgio Mikšo spaustuvės varžytynes. Iš viso su šia knyga susiję 23 Martyno Jankaus įrašai. Sprendžiant iš jų, per ke-

letą metų buvo parduoti 256 egzemplioriai. Didesnių kiekių pirkėjų buvo tik kelias. Palangos gyventojas bažnyčios vikaras Marcijonas Povilas Jurgaitis išigijo 100, Kaupis iš Liepojos – 50, žinomas knygnešys Jurgis Bielinis – 25 egzempliorius. Kai kurie pirkėjai per sieną knygas gabenosi patys, kai kuriems už sutartą užmokestį pristatydavo rizikuoti ir kliūtis įveikti pasirenkę vyrai. Vietinis, buvęs Mikšo spaustuvės raidžių rinkėjas Ernstas Weyeris, pirkė 50 egzempliorių, turėdamas aiškų tikslą perparduoti Tilžę lankantiems knygnešiams, kurių nemažai nuo darbo Mikšo spaustuvėje artimai pažinojo. Daugumai klientų, užrašytų tikromis ir pramanytomis pavardėmis, siūsta po vieną du egzempliorius tikruoju adresu arba jų tarpininkams Prūsijos pasienyje. Iš jų gavėjai knygas atsiimdavo savaitgaliais atvykę apsipirkti vietinėse krautuvėse ir turguose. Per sieną knygas nešdavo paslėpę drabužiuose, tarp prekių arba vežimų slėptuvėse. Tarp pirkėjų Mažosios Lietuvos lietuvių buvo nedaug, žinomesnė pavardė – visuomenės veikėjo, stambaus ūkininko Dovo Zauniaus iš Rokaičių. Emigrantas Mackevičius 1888 metais į JAV atsisiųsdino 10 egzempliorių. Toks skaičius liudytų, kad jie naudoti prekybai tarp ateivių. Paskutinius „Vytauto“ pardavimus Jankus užfiksavo 1892 m., atsargos išseko. Jis taip pat prekiaavo ir Šliūpo iniciatyva JAV išspausdintais didžiojo kunigaikščio Vytauto portretais. Pritrūkęs atsargų, kartą Šliūpo prašė portretą nusiųsti Leipcigo profesoriui Franzui Tetzneriui⁵². Su juo Jankus susipažino dalyvaudamas Kristijono Donelaičio paminklo gimtuosiuose Lazdynėliuose statymo iškilmėse 1896 m. Knygnešiai portretų imdavo po penketą šešetą ir mokėjo gana brangiai, po 35 kapeikas⁵³, o knygos egzemplioriai pardavinėti vidutiniškai po 5 kapeikas arba 10 vokiškų pfenigų. Iševiams portreto egzempliorius kainavo 25 JAV centus⁵⁴, kurie prilygo 50 vokiškų pfenigų. Vytauto temos išpopuliarinimas neabejotinai skirtinas knygos „Vytautas“ autoriaus ir lietuviškosios laidos rengėjų nuopelnams.

49 *Priedas prie „Statistikos lietuviškų knygų, atspausdintų Prūsijoje nuo 1864 m. iki pabaigai 1899 [1896] m.“*. Knygos neužrašytos „Statistikoj“ Zanavykučio [Juozas Angrabaitis] ir knygos bei laikraščiai išleisti nuo 1896 m. iki 1900 m. Surinko Marta Zauniute. Sutaisė ir parengė į spaudą Jr. Jonas [Jonas Žilius]. Plymouth, Pa.: Spauda „Vienybės Lietuvninku“, 1900, p. 9.

50 [KIRKOR, Adam Honory]. *Vytautas, Didis Lietuvos Kunigaikštis*. Parašė [vertė Motiejus Puišys; redagavo] P. A. Trupinelis [Petras Arminas]. († 1885.). *Nauja Lietuviška Ceitunga*, 1896, jan. 7, Nr. 2, p. 2–3 (pradžia) – febr. 7,

Nr. 11, p. 2 (pabaiga).

51 Medžiaga lietuvių spaudos uždraudimo istorijai, p. 317.

52 Martyno Jankaus laiškas Jonui Šliūpui. Bitėnai, 1896 04 12. LNB RKRS, F 1, saug. vnt. 177, lap. 1.

53 Medžiaga lietuvių spaudos uždraudimo istorijai, p. 332.

54 Apgarsinimai. *Apszvieta*. Literatūros ir mokslo mėnesinis laikraštis. Išleidžiamas Lietuvių mokslo draugystės Amerikoje (Plymouth, Pa), 1892, Nr. 1, reklama apatiniame viršelyje.

Kai pirmą kartą pasirodė „Praeite Vilniaus“, knygnešių takai į Bitėnus buvo jau gerai praminti. Klientų interesai, susiję su šia knyga, Jankaus prekybos užrašuose užfiksuoti mažiausiai 47 kartus: nuo 1893 m. lapkričio 9 d. iki 1902 m. spalio 9 d. Per šį laikotarpį iš viso parduoti 1 363 egzemplioriai. Už juos surinktus pinigus Vileišis padovanojo Jankui, o kitą tiražo dalį, 600 egzempliorių, nurodė dovanomis perduoti trims lietuviškų laikraščių redakcijoms Tilžėje ir laikinai čia spaudos verslą įkūrusiam knygnešiu suvalkiečiui Petrui Mikolainiui, Mažojoje Lietuvoje abipus Nemuno daugiau pažįstamam Noveskio slapyvardžiu⁵⁵. Toks Vileišio sprendimas greičiausiai paaiškinamas jo nepasitenkinimu Jankaus verslo gebėjimais. Bitėnų spaustuvininkas knygas pardavinėjo keliskart mažesne, nei buvo nurodęs leidėjas, kainomis ir nesurinko tikėtinų lėšų.

Svarbiausi knygos „Praeite Vilniaus“ pirkėjai buvo labai gerai knygnešystės istorijoje⁵⁶ žinomi asmenys: Garšvių knygnešių draugijos vedliai Jurgis Bielinis septyniais kartais nupirko 270, Kazimieras Ūdra keturiais kartais – 165, Justinas Kulikauskas vieną kartą – 50 egzempliorių. Petras Mikolainis vos pasirodžiusios knygos įsigijo 100, žemaitis Juozapas Vilčikauskas (Jankaus užrašuose triskart pavadintas Vaičekauskiu) – 75 egzempliorius. Iš pradžių knyga buvo paklausi, todėl perpardavimo ėmėsi čionykščiai Tilžės spaudos veikėjai: Jurgis Lapinas įsigijo 170, Mauderode'ė – 100, Enzys Jagomastas – 60 egzempliorių. Tilžės gydytojas Vilius Bruožis knygnešiams tik tarpininkavo: iš Jankaus parūpindavo atsargų. Nedideliais kiekiais, dažniausiai po 10 egzempliorių, knyga keliavo Jankaus patikėtiniams į Paprūšę, iš kurios smulkūs prekeiviai per sieną į Lietuvą gabendavosi patys. Naujas vardas Jankaus sukurtoje tarpininkų agentūroje – Širvintos laikrodininkas Endrulaitis, sprendžiant iš pavardės – čionykštis lietuvis. Buvo pirkėjų, kurie pirko po vieną arba keletą egzempliorių, bet kaip jie pasiekė adresatus Didžiojoje Lietuvoje, matyt, nesužinosime, nes Jankus užrašydavo tik pavardes, nebent kartais neatsargiai pridurdamas ir gyvenamąją vietą: pavyzdžiui, *Kasputis isz Eržvilko*. Dėl Prūsijos valdžiai įtartinų ryšių spaustuvę kratydavo policija, todėl, bijant pasekmių, kartą archyvą teko net sukrauti į dėžę ir užkasti. Naujos kategorijos pirkėjai buvo Nemunu iš Didžiosios Lietuvos į Klaipėdą rąstus plukdę sielininkai. Spaustuvės prekybos užrašuose jie pavadinti *troptininkais*⁵⁷, profesiniu pavadinimu, kilusiu iš Rytų Prūsijos lietuvių vartoto germanizmo *tropta* (vok. *Holztraft* – upėmis, toliau Kuršių mariomis – su burėmis plaukę sieliai). Skaičius nenurodytas, bet neabejotinai keli *troptininkai* 1895 m. vasarą įsigijo devynių pavadinimų knygelių 11 egzempliorių, kainavusių ne daugiau kaip po penkias kapeikas. Į sąrašą įtraukta ir „Praeite Vilniaus“. Sunku nuspėti, kas buvo Bitėnų spaustuvės 1894 metų vasarą lankytojai, užrašuose užfiksuoti pavadinimais *Keli Žemaitziai* ir

*Keli Žemaičiai*⁵⁸. Jie taip pat pirko panašų skaičių knygelių (10 pavadinimų 19 egzempliorių). Tarp brangiausių buvo „Vytautas“, kainavęs septynias kapeikas. Į sąrašus patekusios Kirkoro knygos savo turiniu buvo išimtys. Tiek *troptinikai*, tiek žemaičiai daugiausia pirko kitokią, pigią, neišrankiam kaimo skaitytojui skirtą kur kas paprastesnę liaudiškąją lektūrą. Gausėjo klientų – išeivijos knyginkų. Čikagiškiai Vincas Karalius 1896 m. užsakė Jankaus 10 knygų, tarp jų ir „Praeite Vilniaus“, kiekvienos po 100 egzempliorių siuntą, Antanas Olševskis – keturias knygas, iš jų „Praeite Vilniaus“ 10 egzempliorių. Nepavyko rasti duomenų apie F. Kalowskį iš Glazgo Škotijoje. Jis 1901 m. Bitėnuose įsigijo 16 knygų 316 egzempliorių, tarp kurių 50 buvo „Praeite Vilniaus“. Pirmą kartą fiksuojamos pavardės, geografiniai pavadinimai ir skaičiai liudija ne tik Jankaus, bet ir Kirkoro knygoje paliestų temų aktualumą bei pripažinimą. Gaila, kad tokių patikimų duomenų apie Kirkoro knygos „Kapai“ paklausą neturime – nežinomas Mauderode'ės įmonės archyvo likimas. Tačiau šaltiniuose ir literatūroje aptinkama šiek tiek pabirų žinių. Jos leidžia kelti klausimus ir formuluoti atsakymų prielaidas. Viena tokių: ar Kirkoro asmeninę biblioteką pasiekė lietuviškasis „Vytauto“ leidimas? Egzemplioriaus, prielaidą patvirtinančio *de visu*, nežinome, tačiau galimi du kiti sprendimai. Pirmasis: knygai pasirodžius, jos autoriui buvo likę vieni gyvenimo metai, per kuriuos egzempliorių jam galėjo nusiųsti susirašinėjimo partneriai iš Didžiosios arba Mažosios Lietuvos, galbūt ir Jankus. Šią prielaidą remia pats Kirkoras. Jis tarpininko Davainio-Silvestraičio prašė padėkoti Jankui už gautas knygas, nors jų antraščių ir nenurodė⁵⁹. Antrasis sprendimas: autorius „Vytauto“ egzempliorių galėjo gauti net Krokuvoje. Jį kartu su „Auszros“ 1886 m. keturiais numeriais ir šešiomis lietuviškomis knygomis, kurių vėliausia pasirodė 1886 m. gegužę, iš Jankaus įsigijo Krokuvos knyginkas Tomas Gorskis⁶⁰. Kadangi siuntą sudarė tik tautinio atgimimo idėjos autorių lietuviški leidiniai ir tik po vieną egzempliorių, galima siūlyti toli siekiančią išvadą: knyginkas vykdė Kirkoro užsakymą. Tuo metu jam gyventi buvo likęs pusmetis (mirė 1886 m. lapkričio 23 d.).

Tyrinėjant spaudos draudimo laikų lietuviškos spaudos sklaidą, viena iš svarbesnių užduočių yra nustatyti, kokia dalis Mažojoje Lietuvoje spausdin-

55 Medžiaga lietuvių spaudos uždraudimo istorijai, p. 421.

56 TYLA, Antanas. *Garšvių knygnešių draugija*. Vilnius: Mintis, 1991. 107, [2] p.: iliustr.

57 Medžiaga lietuvių spaudos uždraudimo istorijai, p. 346.

58 Ten pat, p. 343–344.

59 KIRKOR, Adam Honory. „Kochany i drogi mój ziomku, ...“ [Laiškas Mečislovui Davainiui-Silvestraičiui]. Krakow, 1886, 16 Stycznia. LLTIBR, F 1-1834, p. 2.

60 Rokunda su Tomas Gorski // Krakau, Kolejowa 7 N. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius. F. 1, f. 243, p. 90.

tų knygų įveikdavo Vokietijos ir Rusijos imperijų sieną. Šios užduoties tyrimo šaltinis yra archyvuose laikomos knygnešių tardymo ir knygų krovinių arba pavienių egzempliorių konfiskavimo bylos. Jas yra tyręs ir svarbių duomenų paskelbęs akademikas Vytautas Merkys⁶¹, juos papildę Benjaminas Kaluškevičius ir Kazys Misius⁶². Sprendžiant tik iš jų, mažiausiai įkliuvo „Vytautas“. Jo egzempliorius kartą konfiskuotas iš Sedos gyventojų Petro Mikužio⁶³. „Praeite Vilniaus“ pateko į aštuonias bylas, sudarytas 1894–1901 metais (žr. Vytauto Merkio veikalų sulaikytųjų leidinių antraščių rodyklę). Šios knygos egzemplioriai (pavieniai arba keli) žandarų buvo rasti vežimuose su dideliais draudžiamos spaudos krovinių (minėtojo Bielinio, Ūdro), gaudynėse persekiojamų knygnešių numestuose nešuliuose, miške paslėptuose ryšuliuose, namų slėptuvėse, Jono Tumo lagamine, pilname knygų, kurias jis iš brolio kunigo, būsimojo rašytojo Vaižganto namų Mosėdyje gabeno į tėviškę. Jūžintų valsčiaus amatininkas Juozas Otonas Sirvydis ją laikė literatūros lietuvių, lenkų, rusų ir vokiečių kalbomis asmeninėje bibliotekėlėje, o Gargždų valsčiaus gerokai prasilavinęs ūkininkas Rokas Girgždys namuose 1901 m. turėjo ir šiauduose prie jaujos slėpė iš viso 67 lietuviškus leidinius, tarp kurių buvo ne tik Jankaus spausdintos Kristijono Donelaičio „Pavasario linksmybės“ (1891), Kirkoro „Praeite Vilniaus“, bet ir jo „Kapai“. Savininkui byla pradėta, bet netrukus nutraukta. Dar porą kartų „Kapai“ buvo rasti konfiskuotuose šimtus egzempliorių turėjusiuose kroviniuose, bet vienu atveju jų gabentojas sugebėjo pasprukti, kitu atveju keturiolikmečiui paaugliui panevėžiečiui Antanui Tamuliūnui byla nutraukta. Artėjant Rusijos režimo įvesto lietuviškos spaudos draudimo kapituliacijai, jos persekiotojų uolumas ir baismės seko.

Apie kai kurių Kirkoro knygų misiją galima spręsti ir iš socialinės aplinkos pėdsakų jose. Atrodo, mažiausią sklaidą pasiekė „Vytautas“. Trukdžių sukėlė ne tik leidėjo Jurgio Mikšo įmonės bankrotas, bet ir kitos priežastys. Antspaudai ir ekslibrisai patvirtina, kad Mažojoje Lietuvoje „Vytauto“ egzempliorių turėjo „Birutės“ draugijos (LLTIB, B 1321), ilgamečio pirmininko dr. Viliaus Gaigalaičio komplektuotos „Sandoros“ draugijos bibliotekos (LNB GB 58) ir Karaliaučiaus universiteto rektorius prof. Adalbertas Bezenbergeris (VUB, Lr 2457)⁶⁴. Galbūt knygos egzemplioriai dovanoti Jurgio Mikšo – draugijos steigėjo ir knygos leidėjo. Didžiojoje Lietuvoje spaudos draudimo laikotarpiu nuosavybės ženklai lietuviškose knygose buvo nepageidaujami. Jie atsirado vėliau. Vienas „Vytauto“ egzempliorius pažymėtas žinomo lietuvių bibliofilo, slaptos asmeninės bibliotekos kūrėjo lietuviškos spaudos draudimo epochoje Stanislovo Didžiulio antspaudu (MAB, LK-19 / 372; šia signatūra pažymėti net keturi bibliotekoje esantys egzemplioriai), neabejotinai Václavo Biržiškos pastangomis

keliais egzemplioriais pasipildė Lietuvos universiteto biblioteka (VUB, Lr 2459, Lr 2789). Profesoriaus veikla kuriant nacionalinės bibliografijos pagrindus ir direktoriaus pareigos skatino kaupti kitas Kirkoro knygas. „Praeite Vilniaus ir jo pirmbuvusios akademijos“ (VUB, Lr 276, Lr 2677) ir „Kapu“ egzemplioriai išsaugojo Lietuvos universiteto bibliotekos (VUB, Lr 913) ir to paties universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Lituanistikos seminaro (VUB, Lr 11083) antspaudus. Šiais egzemplioriais pildyta 1907 m. kurtos Lietuvių mokslo draugijos biblioteka (LLTIB, B 1269). Greičiausiai aktyvus jos rėmėjas buvo Petras Vileišis. Vienas „Kapu“ egzempliorius paženklintas antspaudu su įrašu *Lietuvių knygynas // P. Vileišio // Vilniuje* (LLTIB, B 2127–30), kitas pateko į 14 knygų konvoliutą, gero meistro prabangiai įrištą oda (LLTIB, B 8265–78). Paminklas nepriklausomos Lietuvos kariuomenei yra „Kapu“ egzempliorius su antspaudu *7 p. Ž.K.B. p. // Kareivių biblioteka. // inv. Nr. Žm. 97* (LLTIB, 2414). Raidinė santrumpa žymi Septintąjį pestininkų Žemaičių Kunigaikščio Butegeidžio pulką. Jis buvo dislokuotas Klaipėdoje, biblioteką tvarkė jaunesnysis karininkas, vėliau Lietuvos kariuomenės Vyriausiojo štabo majoras ir 27 knygos mėgėjų draugijos narys Petras Jakštas. Knygos amžių ir skaitytojus apibūdina prasta būklė: menkas įrišas, labai sudėvėta, lapai plyštantys. Daugiausia Kirkoro knygų egzempliorių (iš vos 15) turi Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. Jie susikaupė paveldėjęs buvusio Valstybės centralinio knygyno ir Lietuvos knygų rūmų fondus. Kai kurių knygų migraciją dokumentuoja antspaudai su įrašais *Bibliotheca Marianorum Mariampoli* (A 32/893), *Metropolijos Kunigų Seminarijos Biblioteka // KAUNE* (A 1106), *Lietuvių katalikų bažnyčia šv. Fransiškaus vardu // Lawrence // Mass.* (A 32/893 L. arch.), *J. Kirlio // knygynėlis* (A 1106), *Edmundo Jasiūno // biblioteka ir archyvas* (A 37/898 L. arch.). Rankraštinis autografas „Vytauto“ egzemplioriuje *K. Binkis* leidžia jį sieti su žinomu tarpukario poetu Kaziu Binkiu (A 57/885).

Spaudos paveldo bibliografų duomenimis, išlikusių Kirkoro lietuviškųjų knygų egzempliorių dabartinis sklaidos arealas gana platus, bet netankus.

61 MERKYS, Vytautas. *Draudžiamosios lietuviškos spaudos kelias, 1864–1904*: informacinė knyga. Vilnius: Enciklopedijų leidykla, 1994. 579, [2] p.

62 KALUŠKEVIČIUS, Benjaminas; MISIUS, Kazys. *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai, 1864–1904*. Lietuvos kultūros fondas; Knygnešio draugija; Lietuvos literatūros ir meno archyvas. [Kn. 1]. Vilnius: Diemedis, 2004. 670, [2] p.; Kn. 2. Vilnius: Diemedis, 2014. 278, [2] p.

63 MERKYS, Vytautas. *Draudžiamosios lietuviškos*

spaudos kelias, p. 264, Nr. 1404.

64 Egzempliorius saugančių institucijų pavadinimų santrumpos: KUB – Klaipėdos universiteto biblioteka; LLTIB – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto biblioteka; LNB – Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka; MAB – Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka; VUB – Vilniaus universiteto biblioteka. Po institucijų pavadinimo santrumpos nurodoma egzemplioriaus signatūra.

Daugiausia jų saugoma Lietuvos, šiek tiek – kaimyninės Latvijos (iki Pirmojo pasaulinio karo „Kapais“ prekiaavo Liudviko Jakavičiaus knygynas Rygoje), Rusijos (Sankt Peterburgo), Vokietijos (Berlyno), JAV (Pensilvanijos universiteto) atminties institucijose – mokslinėse ir viešosiose bibliotekose, muziejuose ir archyvuose. Lietuvai 1995 m. padovanotoje ir dabar Klaipėdos universiteto bibliotekos Retų spaudinių sektoriuje laikomoje dr. Kazio Pemkaus bibliotekoje-archyve rasti knygos „Praeite Vilniaus“ (1893) du egzemplioriai (KUB 94 (474.5 // Vi-139)). Tiesa, jie be naudojimo žymių, bet gerokai susidėvėję, nukentėję, neįršti. Talkinant bibliotekos darbuotojoms nustatyta, kad K. Pemkus iš JAV gyvenusių tautiečių surinko daug kitų Jankaus leistų arba tik spausdintų knygų. Labai mažai jų turi Lietuvos asmeninių bibliotekų savininkai. Pažymėtina, kad kolekcininkų rinkiniuose tarp šių knygų rečiausias yra „Vytautas“. Antikvarinėje rinkoje jo kaina, priklausomai nuo egzemplioriaus būklės, nuolat didėja ir jau siektų apie 70–100 eurų, tačiau siūlančiųjų įsigyti už pinigų arba mainais jau nebeatsiranda.

Kone visų Kirkoro knygų būklė yra prasta. Rengdamas straipsnį, autorius susipažino su kiek galima daugiau atminties institucijose laikomų egzempliorių ir nustatė, kad jie stipriai apnykę: dėl leidėjų naudoto pigaus, nekokybiško popieriaus lūžta ir trupa lapai, brošiūruojant arba įrišant dėl per daug, dažnai nesaikingai, apipjautų lankų beveik neįmanoma rasti originalaus dydžio egzempliorių, naudojimo metu pamesti arba dėl knygrišių neišmanymo į įrišus nedėti spaustuviniai viršeliai, egzemplioriai saugoti netinkamomis sąlygomis, ne tik Rusijos politinio persekiojimo, bet ir šiais laikais patyrę fizinių sužalojimų. Jų išlikimo laikas nepalaujamai senka. Šio straipsnio autorius ne kartą rašė ir specialistų konferencijose akcentavo, kad skubiausia užduotis yra visą iki 1918 metų išleistą lietuviškąją ir lituanistinę spaudos paveldą išskirti iš bendrųjų fondų ir laikyti jam pritaikytomis klimato bei fizinės priežiūros sąlygomis. Tokio paveldo vartotojai turi būti aprūpinti skaitmeninėmis kopijomis.

Išvados

A. H. Kirkoras buvo figūra, atitikusi lietuvių tautinio sąjūdžio lūžinio momento aktyvaus dalyvio požymius. Esminis iš jų – universalumo, senosios ir naujosios Lietuvos vienovės ir sąsajų siekis. Jo asmenybės būdingiausi bruožai: 1) buvo lietuvių kalbą „pamiršęs“ lietuvis, 2) jo sukurti veikalai aplenkė laiką, bet nepaseno, atitiko ir kylančio lietuviškojo sąjūdžio idėjas bei poreikius, 3) autorius siekė integruotis į modernųjį lietuvių tautinį sąjūdį, 4) paskutiniu gyvenimo Krokuvoje tarpsniu stiprindamas ryšius su lietuviais bandė kom-

pensuoti lenkų politinių radikalų sukeltą asmens izoliaciją. Modernėjančios XIX amžiaus lietuvių visuomenės užsakymas A. H. Kirkoro knygoms buvo tarytum užprogramuotas. Apibendrinami užduotį, šiuolaikine mokslo kalba galėtume ją pavadinti projektu, jungusiu perskirtos tautos abi dalis, kuriame buvo ir tvirtos rankos sąlyginis projekto vadovas (Petras Vileišis), ir tokiai užduočiai įgyvendinti pasirengę bendradarbiai (Jurgis Mikšas, Martynas Jankus), ir jų aktyvus užsienio idėjinis šalininkas (knygų autorius A. H. Kirkoras). Knygų vertimų į lietuvių kalbą leidyba Tilžėje ir Bitėnuose spartino Mažosios ir Didžiosios Lietuvos lietuvių integraciją, senosios ir naujosios Lietuvos gyventojų pilietinį suartėjimą, ugdė istorinę ir tautinę savivoką, kultūros pažangą, žadino valstybės sostinės ir svarbiausios mokyklos – Vilniaus universiteto – atgimimo viziją. Jų turinys konstruktyviai papildė vienas kitą ir susiliejo, derėjo su tautinio sąjūdžio esmine ideologine nuostata – ugdyti ir stiprinti tautinį pradą, informacijos ir vaizdo vienoje didinti įtaigą orientyrų ieškančiai visuomenei. Knygų sava laikę ir išliekamąją svarbą ryškino išvalgūs leidybos dalyviai, atspėję autoriaus matymų reikšmę tankinant sparčiai bręstančios lietuvių visuomenės giluminių pasaulėžiūros klodą. Šiandien visos su A. H. Kirkoru ir jo veikalų pažinimu susijusios lietuviškosios publikacijos priklauso tautinio atgimimo reikšmingiausios spaudos paveldo kategorijai. Retenybėmis tapę kuklūs, brošiūras primenantys leidiniai yra vertingi agresyvaus užkariautojo galios primesto lietuviškosios spaudos draudimo žalos dydžio ir jo žlugimo įrodymų dokumentai.

Šaltiniai

Nepublikuoti šaltiniai

1. DAVAINIS-SILVESTRAITIS, Mečislovas. „Buvau aš Prusų Lietuvoje, ...“. [Jurgio Mikšo atminimo įrašų albumas; 1883–1886]. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius. F 1, C 259, lap. [7 r].
2. KIRKOR, Adam Honory. Devyni laišakai Mečislovui Davainiui-Silvestraičiui. Rašyti 1884 10 18–1886 02 25. Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraštynas. F1-1834. Lapai nenurodyti, numeruoti puslapiais.
3. [Martyno Jankaus knygų prekybos ir periodikos prenumeratorių užrašai]. 1885–1903. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, F 1, byla F 243.
4. Martyno Jankaus laišakai Jonui Šliūpui. Bitėnai, Tilžė, 1890 01 07–1891 02 14. Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius, F 1, saug. vnt. 171, 172.
5. Martyno Jankaus laiškas Mstislavui Dobužinskiui. Bitėnai, 1938 02 12. Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius, F 30, ap. 2, saug. vnt. 563, lap. 1.
6. Rokunda su Tomas Gorski // Krakau, Kolejowa 7 N. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius. F. 1, byla F. 243, p. 90.

Publikuoti šaltiniai

7. „Auszros“ archyvas: Martyno Jankaus rinkinys / Vilniaus universitetas, Komunikacijos fakultetas, Knygotyros ir dokumentotyros institutas; sudarė ir parengė Domas Kaunas ir Audronė Matijošienė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla; [Monrealis]: Mažosios Lietuvos fondas, 2011, p. 119–122.
8. DAVAINIS-SILVESTRAITIS, Mečislovas. *Tevynainiu giesmė*. Parasze Vyturyus / [Mečislovas Davainis-Silvestraitis]. Ragainė: [aut. leidinys], J. Zyberto [Julius Siebert] spaustuvė, 1884, p. [2].
9. [DAVAINIS-SILVESTRAITIS, Mečislovas]. Žinios isz Lietuvos. „Kirkoras garsingas rasztininkas lenkiskzai rasztintis apie Lietuvą [...] pasimirė neseni Krokavoje [...]“. *Garsas* (Tilžė), 1887, kovo 15, Nr. 2, p. 4.
10. *Jono Basanavičiaus asmeninės bibliotekos katalogas*, sudarė ir parengė Sigitas Narbutas ir Daiva Narbutienė; leidinius aprašė Vilma Naraškevičienė, Sigitas Narbutas, Daiva Narbutienė, Dangulė Palačionytė, Rūta Pleskačiauskaitė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, M.M.VIII. [2008], p. 276, įrašas 1182.
11. KALUŠKEVIČIUS, Benjaminas; MISIUS, Kazys. *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai, 1864–1904*. Lietuvos kultūros fondas; Knygnešio draugija; Lietuvos literatūros ir meno archyvas. [Kn. 1]. Vilnius: Diemedis, 2004. 670, [2] p.; Kn. 2. Vilnius: Diemedis, 2014. 278, [2] p.
12. KIRKOR, Adam Honory. Kąpai didžiū kunjgaikszcziu ir karaliu Vilniuje. Suraszyti pagal A. H. Kirkorą. *Auszra*, 1886 (Tilžė), Nr. 5, p. 137–143.
13. [KIRKOR, Adam Honory]. Wytautas, Lietuvos Didyfis Kuningaikštis / [Iš rusų k. sutrumpintai išvertė Motiejus Puišys]. Rašo [vertimą pataisė] P. A. Trupinėlis [Petras Arminas]. *Niamuno Sargas broliams Lietuwininkams žines parnešąs* (Ragainė), 1884, okt. 3, Nr. 2, p. 6–7; tęsinys: Nr. 2, 4–7, 9, 11–12, 1885, Nr. 2.
14. [KIRKOR, Adam Honory]. Wytautas, Lietuvos Didyfis Kuningaikštis / [Iš rusų k. sutrumpintai išvertė Motiejus Puišys]. Raszo [vertimą pataisė] P. Trupinėlis [Petras Arminas]. *Lietuwiszskasis babsas* (New York), 1885, liepos 5, Nr. 2, p. 7–8; tęsinys: Nr. 3, 5. (Publikacija nebaigta).
15. [KIRKOR, Adam Honory]. Wytautas, didis kunjgaiksztis Lietuvos. [Iš rusų k. sutrumpintai išvertė Motiejus Puišys]. Paraszė [vertimą pataisė] P. A. Trupinėlis [Petras Arminas]. Kn.: *Lietuwiszskas „Auszros“ kalendorius ant metu 1886 [...] visai Lietuvai ir Žemaitijai pritinkąs*. Treti metai. Tilžeje: Kaszta ir spauda Mikszo Jurgio, 1885, p. 28–65.
16. KIRKOR, Adam Honory]. Wytautas, Didis Lietuvos Kuningaikštis. Parafse [vertė Motiejus Puišys; redagavo] P. A. Trupinėlis [Petras Arminas]. († 1885.). *Nauja Lietuwiszka Ceitunga* (Tilžė), 1896, jan. 7, Nr. 2, p. 2–3 (pradžia) – febr. 7, Nr. 11, p. 2 (pabaiga).
17. LEONAS, Petras. Motiejus Puišys / P. Lutas [Petras Leonas]. *L[i]etuwiszskasis babsas*, 1887, bal. 16, Nr. 9/10, p. 131–132.
18. *Lietuvių bibliografija*. D. 3: Spaudos uždraudimo laikas (1865–1904 m.). [Sudarė] Vaclovas Biržiška. Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisija, 1929, sk. 672, įrašo Nr. 2484.
19. *Lietuvos TSR bibliografija, serija A: Knygos lietuvių kalba*. T. 2: 1862–1904. Kn. 1. Vilnius: Mintis, 1985, p. 581, Nr. 1571.
20. Medžiaga lietuvių spaudos uždraudimo istorijai. [Parengė] Prof. Vaclovas Biržiška. *Tauta ir žodis*, 1926, kn. 4, p. 316–369.
21. OUTHWAITE, Jean Jacques. In *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antik bis zur Gegenwart*. Bd. 26. Leipzig, 1932, p. 100.
22. *Priedas prie „Statistikos lietuviškų knygų, atspausų Prusuose nuo 1864 m. iki pabaigai 1899 [1896] m.“*. Knygos neužrašytos „Statistikoj“ Zanavykučio [Juozas Angrabaitis] ir knygos bei laikraščiai išleisti nuo 1896 m. iki 1900 m. Surinko Marta Zauniute. Sutaisė ir parengė į spaudą Jr. Jonas [Jonas Žilijus]. Plymouth, Pa.: Spauda „Vienybes Lietuvininku“, 1900, p. 9.
23. *Suskaita arba statistika visų lietuwiškų knygų atspausų Prusuose nū 1864 metų iki pabaigai 1896 metų*. Suraszė A. Jonas Zanavikutis [Juozas Angrabaitis]. Tilžeje: Kasztu autoriaus. Spaustu-vėje Otto v. Mauderodės, 1897, p. 42.

24. ŠLIŪPAS, Jonas. Petras Arminas / J. Szl. [Jonas Šliūpas]. *Lietuwiszskasis balsas*, 1885, liepos 2, Nr. 1, p. 3.
25. ŠLIŪPAS, Jonas. *Lietuwiszkiejie rasztai ir rasz-tininkai*. Raszliszka peržvalga parengta Lietuvos mylėtojo [Jonas Šliūpas]. [Baltimore, Md.]: Kasza Bałtimorės M. D. L[ietuvių] M[okslo] Draugystės, [Otto von Mauderode'ės spaustuvė] Tilžėje, 1890 [išėjo 1891], p. 99–101.
26. TUMAS, J[uožas]. *Lietuvių literatūros paskaitos*: Draudžiamasis laikas: Aušrininkų grupė / Doc. p. e. J. Tumo. Kaunas, 1924, p. 162–166.
27. КИРКОР, А[дам]. Великий князь Витовтъ. In *Черты изъ истори и жизни литовскаго народа*. Составлены, съ разрѣшенія начальства, виленскимъ губернскимъ статистическимъ комитетомъ. Вильно: Въ Типографіи Осипа Завадскаго, 1854, p. 21–51. Priešlapyje antraštė išspausdinta rusų ir lietuvių kalbomis: Черты изъ истори и жизни литовскаго народа. *Izrynkimaj isz Giwenima ir Apraszima Letuwiiu*. Darbe naudotas Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos egzempliorius, kurio signatūra yra L–19 / 2–28.
- Tyrimai**
28. BRENSZTEIN, Michał. *Adam-Honory Kirkor. Wydawca, redaktor i właściciel drukarni w Wilnie od roku 1834 do 1867*. Wilno: Wydawnictwa towarzystwa pomocy naukowej im. E. I. E. Wróblewskich, 1930. 92 p., [3] il. lapai.
29. GIEDA, Aurelijus. *Manifestuojanti Kleja*. Istorikai ir istorika Lietuvoje 1883–1940 metais. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2017, p. 91, 100, 527.
30. GRIŠKAITĖ, Reda. *Auszra* ir Teodoras Narbutas. *Archivum Lithuanicum*, 2013, t. 15, p. 191–270.
31. GRIŠKAITĖ, Reda. Tarp senosios ir naujosios Lietuvos: testamentinės Adomo Honorijaus Kirkoro ištarmės. *Lietuvos istorijos metraštis*, 2018, Nr. 1, p. 111–143.
32. MERKYS, Vytautas. *Draudžiamosios lietuviškos spaudos kelias, 1864–1904*: informacinė knyga. Vilnius: Enciklopedijų leidykla, 1994. 579, [2] p.
33. MERKYS, Vytautas. *Knygnešių laikai, 1864–1904*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1994. 418, [1] p.
34. TYLA, Antanas. *Garšvių knygnešių draugija*. Vilnius: Mintis, 1991. 107, [2] p.: iliustr.

THE PUBLICATION OF THE BOOKS BY ADAM HONORY KIRKOR
IN THE LITHUANIAN LANGUAGE DURING THE PERIOD
OF LITHUANIAN PRESS BAN ENFORCED BY IMPERIAL
RUSSIA (1864–1904)

Domas Kaunas

Summary

Research into Adam Honory Kirkor's life and work was initiated by a specialist in the history of Lithuanian culture, Michał Eustachy Brensztein, in his applied study *Adam Honory Kirkor: Publisher, Editor and Vilnius Printer in 1834–67 (Adam Honory Kirkor. Wydawca, redaktor i właściciel drukarni w Wilnie od roku 1834 do 1867*. Wilno, 1930). Presently his historiography has become internationally famous, and due to numerous publications in various languages it has branched out into the Polish, Lithuanian, and Belorussian trends. The Lithuanian trend was

shaped by Kirkor's liberal and compromise views recognizing the merits of historical Lithuania and the prospects of its continuity as well as by the reduced possibilities of research and cultural activities in the Polish-Lithuanian Commonwealth occupied by imperial Russia. The research and fact-finding works by Lithuanian researchers Reda Griškaitė, Antanas Kulakauskas, Pavel Lavrinets, Juozas Maceika, Zita Medišauskienė, Vytautas Merkys, Darius Staliūnas, and other authors in most cases analyze Kirkor's attitude towards the Lithuanian national revival movement and his relations with the participants of this movement. In the article by the present author, research is oriented towards the adaptations, translations into Lithuanian and their publication in Lithuania Minor following the Lithuanian press ban in Greater Lithuania of three works by Kirkor: *Grand Duke Vytautas (Великий князь Витовтъ)* published in a book by several authors *Outlines of the History and Life of the Lithuanian People (Черты из истории и жизни литовского народа. Вильно, 1854)*; *A Guide to Vilnius and Its Environs (Przewodnik po Wilnie i jego okolicach. Wilno, 1880)*; *The Graves of Grand Dukes and Kings in Vilnius (Groby wielkksiążęce i królewskie w Wilnie. Warszawa, 1882)*. A deeper insight is offered into the relationship between the author and the publishers and collaborators of the monthly *Auszra* that promoted the ideas of the Lithuanian national revival. The latter prepared the first Lithuanian translations of Kirkor's works in conformity with the ideological aspirations of the Lithuanian nation in the new times. The sources of research were Kirkor's books published in Polish and Lithuanian as well as the archival and published documents connected with the publishing process, and the bibliographical data accumulated by the bibliologists of several generations. Use is also made of the results of the assessment of the publishing organization and culture of Kirkor's books established by the *de visu* method. In the course of research, a proposition is suggested that the need for Kirkor's books felt by 19th-century Lithuanian society was programed in advance. The publishing of their Lithuanian translations in Tilsit (lit. Tilžė) and Bittehlen (lit. Bitėnai) accelerated the integration of Lithuanians in Lithuania Minor and Greater Lithuania and the civic rapprochement between the residents of old and new Lithuania, fostered their historical and national identity and promoted cultural variety and progress.

KEY WORDS: Adam Honory Kirkor, Petras Vileišis, Martynas Jankus, Jurgis Mikšas, historical Lithuania, Lithuanian national revival, *Auszra* movement, Lithuanian press ban, Lithuania Minor, book publishing, book distribution, book reception, book heritage, bringing book heritage up-to-date, *Vytautas Grand Duke of Lithuania; The Past of Vilnius and Its Former Academies; The Graves of Grand Dukes in Vilnius*.

Translated from the Lithuanian by *Gražvydas Kirvaitis*, Ph.D.

Iteikta 2018 m. rugpjūčio 31 d.

Priimta 2018 m. rugsėjo 15 d.